

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE ...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

Številka 20/V

Jesenice, 22. maja 1975

Miha Klinar

PESEM JESENIŠKE MLADINE

*Mi smo mladi železarji,
mi bodočnost smo sveta,
le v železni svetli zarji
dan se nov nam prismejlja.*

*Ko brnijo črni stroji
in ko nas obliva znoj,
ko nas žgejo šaržev soji
bijemo veliki boj.*

*Bijemo se za življenje,
zanj nam v žilah polje kri,
v čas nas žene hrepenenje,
kjer bo sreča last ljudi.*

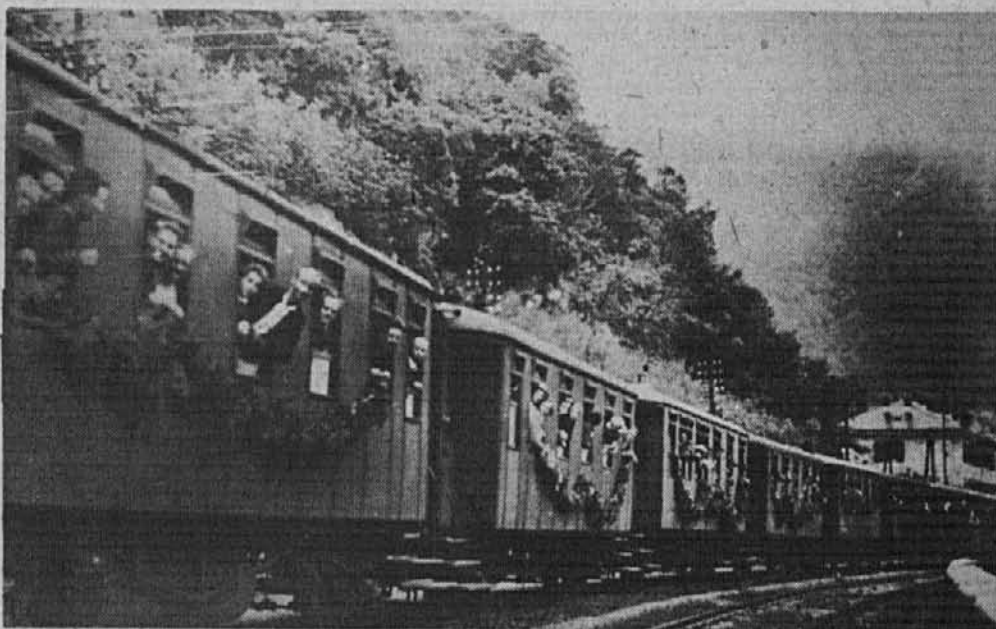
*Bijemo s z vero v zmago,
sredi zmed in težkih dni,
za življenje, ki ga drago
je plačala naša kri.*

*Bijemo se proti zmedam
in zablodam naših dni,
prot' zlaganosti besedam,
ki razdvajajo ljudi.*

*Naj človeštvo iz časa zmede
svet ustvari brez meja,
z delom sled izbršje bede
in trpljenja in gorja!*

*Naj kdor koli vpraša kdo smo
mu povemo časa klic,
v novi čas gremo ponosno
mi mladina z Jesenic.*

Dvajseta številka LISTOV se po vsebini nekoliko razlikuje od vseh dosedanjih in je z ozirom na številne letošnje jubileje bolj zgodovinskega značaja. Z vsebino sestavkov sega na področje rudarske in metalurške tehnologije v srednji vek, v napredno delavsko in kulturno gibanje na Jesenicah med obema vojnama in v obdobje okupacije naše domovine. Prispevke za zadnje obdobje so nam v sodelovanju z vodstvi šol poslali učenci vseh osnovnih šol v naši občini in sicer so zapisali spomine o posameznih dogodkih po pripovedovanju nekdanjih borcev in aktivistov NOV ter internirancev. Iz množice prispelih sestavkov smo izbrali 17, čeprav bi večina zaslužila objavo. Ker pa to ni mogoče, ker bi lahko iz vseh nastala drobna knjiga, smo pri izboru gledali na to, da so zastopane vse šole in da vsebina ni preveč sorodna.

Pred 40 leti so udeleženci z našega območja s posebnim vlakom potovali na zlet v Celje. (Najbolj nagnjen skozi okno je delavski pisatelj in pesnik Tone Čufar)

VENCELJ PERKO OB JUBILEJU ZLETA SVOBOD V CELJU

Letos, 7. julija bo minilo 40 let od zleta delavskih kulturnih društev Svobod v Celju. Kulturna dejavnost Svobod je temeljila na Marksovem nauku. Družbene silnice, ki so pospeševale ali zavirale revolucionarno zavest, so se manifestirale tudi v teh organizacijah. Zato zlet Svobod v Celju ni bil le veličastna delavska kulturna manifestacija, marveč tudi mogočna politična demonstracija volje revolucionarnih delavskih množic. Te so brez strahu izražale svoje zahteve za politično in socialno svobodo, proti vsakemu zatiranju in izkoriščanju, proti fašizmu in vojni ter za pravice delovnega človeka in za naslonitev Jugoslavije na progresivne sile v svetu, predvsem na Sovjetsko zvezo. Pod vplivom KPJ je boj delavskega razreda dobil v tem času nove oblike in razsežnosti na podlagi predhodnega boja in izkušenj.

Mnenja sem, da je ta jubilej priložnost za bežen prikaz nastanka in razvoja marksistične delavske kulturne organiziranosti in dejavnosti jeseniških železarjev in drugih delavcev tega kraja. Tako kot danes, smo tudi pred drugo svetovno vojno imeli v ožjem jeseniškem revirju dve marksistični kulturni organizaciji: Svobodo oziroma Enakost na Jesenicah in Svobodo na Javorniku.

Čeprav ima delavsko kulturno delovanje na Javorniku pred drugo svetovno vojno neko posebno obeležje, ga vendar ne moremo obravnavati ločeno od delavskega kulturnega in drugega delovanja marksistične smeri v jeseniškem revirju. Skupno z drugimi delavskimi organizacijami sta bili naši kulturni organizaciji samo del celotnega delavskega gibanja.

V tej organski celoti pa sta bili kulturni društvi na Jesenicah in Javorniku dve žarišči enega ognja, kjer se je bistril duh in se kovala borbena zavest delavca-proletarca, kjer so rasli kadri naših organizacij in borci ter organizatorji našega boja proti izkoriščanju in za socializem. Ta pot ni bila lahka, posebno težki pa so bili začetki nastajanja delavske kulturne dejavnost v našem kraju.

Do konca prejšnjega stoletja Jesenice niso imele kulturnega društva. Interes kapitalističnih gospodarjev in drugih oblastnikov je bil, da delavec ostane čim dlje neveden, da se ne zave svojih pravic, da ga držijo v pokorščini in ga lahko vsestransko izkoriščajo.

Leta 1897 je bilo ustanovljeno prvo kulturno društvo na Jesenicah Katoliško prosvetno društvo. Toda to ni bilo delavsko društvo, pa tudi miselnosti članstva niso oblikovali delavci. V njem so imeli odločilni vpliv duhovščina in drugi gospodarji, ki so svoje članstvo vzgajali v slabi pokorščini do izkoriščevalskih gospodarjev, boga in cesarja.

Enajst let pozneje je bilo ustanovljeno izobraževalno društvo Sava, ki je imelo moški in mešani pevski zbor, pozneje pa tudi tamburaški in dramski odsek. Društvo je bilo ustanovljeno pod pokroviteljstvom Kranjske industrijske družbe. Preko tega društva so gospodarji tovarne hoteli pridobiti vpliv na jeseniško javnost in pozicije v občini. Zato so društvo tudi materialno podpirali.

Zavest o potrebi kulturno prosvetne dejavnosti se je začela prebijati tudi med
(Nadaljevanje na 2. str.)

OBČNI ZBOR SVOBODE JESENICE 1919

jeseniške delavce. Toda kje in kako začeti? Ni bilo prostora, ni bilo denarja in niti ljudi, ki bi organizirali to delo. Takrat smo imeli na Jesenicah le podružnico socialistične sindikalne organizacije Zvezo kovinskih delavcev. Ta je bila ustanovljena leta 1906 in je bila zato še zelo slabotna. Leta 1911 je bilo v Ljubljani za območje Kranjske dežele ustanovljeno delavsko kulturno društvo Vzajemnost, ki je postavilo svoj program dela na osnovo znanstvenega socializma. Naslednje leto je bilo tako društvo ustanovljeno tudi za območje Štajerske in Koroške. Sedaj so naši predhodniki na Jesenicah dobili možnost, da začno delati tudi na kulturnem področju.

DKD VZAJEMNOST ŽE LETA 1912

S pomočjo Zveze kovinarjev, je bila na Jesenicah marca 1912 ustanovljena podružnica delavsko kulturnega društva Vzajemnost, ki je v začetku imela le knjižnico, ki so jo dobili od kovinarjev. Isti dan bi morala biti ustanovljena podružnica Vzajemnost tudi na Koroški Beli, a do tega ni prišlo. Toda društvo je oblast že aprila 1913 razpustila. Povod za razpust je bilo predavanje, ki ga je imel Ivan Cankar o zgodovinski povezanosti Slovencev z ostalimi jugoslovanskimi narodi. Povedal je, da je naš cilj doseči jugoslovansko republiko, da je Avstroogrška eksponent nemškega kapitalizma, ne pa država in vzkljknil: »Pustimo Avstrijo v njenem lastnem dreku.«

Razpust Vzajemnosti naših pionirjev ni prestrašil. Po petih mesecih so klub težavam, ki jih je delala oblast, ustanovili novo kulturno društvo Svoboda. Slonelo je na enakih načelih in si zadalo enake naloge kot razpuščena Vzajemnost. V začetku so bile obnovljene podružnice samo v delavskih centrih, in to: v Ljubljani, Šiški, Glincah, Trziču, Zagorju, Idriji, Litiji, Kamniku in na Jesenicah.

Prva svetovna vojna 1914–1918 je zavrla začetno delo. Zaradi konca vojne, razpada Avstroogrške, mogočnega vpliva, ki ga je imela na delavski razred velika oktobrska revolucija v Rusiji, kjer so prvič v zgodovini prevzeli oblast v roke delavci in kmetje, je tudi naše delovne množice zajel revolucionarni val. Tovariši, ki so se vračali domov iz raznih taborišč, posebno pa tovariši, ki so bili v ruskem ujetništvu in ki so doživljali oktobrsko revolucijo ali celo v njej sodelovali, so prinesli novega revolucionarnega duha med jeseniške delavce.

Članstvo v socialističnih delavskih organizacijah je začelo hitro naraščati. Tudi kulturno društvo Svoboda na Jesenicah je zajel ta val. Januarja 1919 je bil občni zbor, na katerem si je zadalo društvo za eno svojih glavnih nalog, posvečati posebno skrb čimširši pritegnitvi mladine v društveno delo in za njeno vzgojo v marksističnem duhu. S tem se je začelo novo obdobje za delavsko kulturno življenje. Jeseniški delavec je dobil tako kulturno organizacijo, kot si jo je želel in ki je bila resnično njegova.

V začetku je Svoboda imela le knjižnico in pevski zbor. Težave so bile s prostori in v pomanjkanju vodstvenega kadra. Prve seje Svobode in pevske vaje so bile v meščanski šoli na Jesenicah.

Na večer pred prvim majem 1919 je Svoboda priredila socialno dramo, Rudolf Goluh iz Ljubljane je govoril o pomenu kulture in umetnosti med delavstvom, pevski zbor pa je pod vodstvom Ceneta Ambrožiča pel delavske in revolucionarne pesmi. Naslednji dan so združene marksistične organizacije organizirale veličastno proslavo delavskega praznika. Tudi ta del proslave je bil povezan s kulturnim programom, ki sta ga izvajala kovinarska godba in pevski zbor. To je bila ena največjih prvomajskih manifestacij med obema vojnoma na Jesenicah.

Poleti 1920 sta bila ustanovljena dramski in telovadni odsek. Do tega je lahko prišlo tudi zato, ker je Svoboda v tem času dobila društvene prostore pri Jelenu na Savi, stavbo zanje je odkupila stavbena in gostilniška zadruga. Jeseniški kovinar je s tem dobil svoj delavski dom, kjer je nastajala naša udarna sila. Društvo je dobilo še tamburaški zbor. Oče tega zbora je bil naš vztrajni in dosledni bорец za delavske pravice Franc Ravnik. Dal je pobudo za ustanovitev tega zbora, prispeval je težko prislužen denar za nabavo glasbenih instrumentov in v začetku je imel zbor vaje kar v njegovem stanovanju na Javorniku.

Razkol in vpliv različnih idejnih tokov v delavskih političnih strankah ni ostal brez odmeva tudi v kulturnem društvu Svoboda. Pod temi vplivi so nastajale močne težnje, da se formirajo kulturna društva po strankarski pripadnosti na komuniste in socialdemokrate. Le po zaslugi treznejše večine v komunistični stranki do razkola v Svobodi ni prišlo, kot je bilo to v nekaterih drugih krajih.

JULIJA 1922 SVOBODA TUDI NA JAVORNIKU

Julija 1922 je bila ustanovljena podružnica kulturnega društva Svobode na Javorniku. Na ustanovnem občnem zboru je govoril o pomenu in delu Svobode delavski pisatelj Angeló Cerknjenik. Svoboda na Jesenicah ni mogla v svojem okviru zadovoljevati velikih potreb po kulturno-vzgojnem delovanju tovarišev z Javornika in Koroške Bele. Mnogo tovarišev z Javornika je bilo pred tem vključeno v društveno dejavnost Svobode na Jesenicah, precej tovarišev pa je še po ustanovitvi delovalo tam.

V začetku je imela podružnica na Javorniku tri odseke: knjižnico, tamburaški zbor in telovadni odsek. Pevski odsek je bil ustanovljen šele pozneje, čeprav je bila želja društva, da ustanovi čimprej tudi pevski zbor. Šele po razkolu v pevskem društvu Sava na Jesenicah, iz katerega je izstopila večina članov zbora, ki so bili levo usmerjeni, so nastale možnosti za socialistični pevski zbor. Ti pevci so s pevovodjem Ambrožičem na čelu in s pomočjo tovarišev z Javornika ustanovili pevsko društvo Karel Marx. V to društvo so se vključili tudi tovariši z Javornika in Dobrave. Društvene prostore je imelo društvo v gostilni Čebular na Javorniku. Pevci so se pridno pripravljali na prvi nastop. Še preden pa so pripravili prvi koncert, je okrajni glavar sporočil, da društvo ni dovoljeno, češ, da so ustanovitelji društva sami komunisti. Toda to jim ni vzeo poguma. Cena Ambrožič in Tone Žagar sta potem pripravila vse potrebno za ustanovitev pevskega zbora pri javorniški Svobodi. Ta zbor je začel delovati leta 1925 in kmalu postal najmočnejši steber družbenega delovanja. V svojih vrstah je združeval in vzgajal ne samo dobre pevce, marveč tudi borce in organizatorje, ki so aktivno delovali tudi v drugih delavskih organizacijah. Ta pevski zbor je brez potrebnih pripomočkov in brez kakršnekoli denarne pomoči, toda s trdim in vztrajnim delom ter vsestransko požrtvovalnostjo svojih članov, zrasel v enega najboljših delavskih pevskih zborov.

Telovadni odsek je moral po šestojanuarski diktaturi prenehati. Takrat je bil Sokol podržavljen, vse druge telovadne organizacije pa so bile prepovedane. Javorniški telovadni odsek pa tudi ni imel prostorov za vaje. Ena večjih težav pri delu Svobode Javornik je bila tudi v tem, da ni bilo društvenih prostorov. V tem pogledu je bilo društvo odvisno le od dobre volje in zainteresiranosti nam naklonjenih gostilničarjev, ki so dali na razpolago prostore za delo društva. Tako je imel pevski odsek vaje in se sestajal v gostilni Žvab, na Koroški Beli, telovadni odsek pa v gostilni Čebular na Javorniku. Šele leta 1932, to je po desetih letih obstoja društva, je to dobilo prostore pri Koniču, katere je vzela v zakup in primerno preuredila stavbena in gostinska zadruga. Čeravno tudi ti prostori niso povsem ustrezali, je ta pridobitev le omogočala široko dejavnost društva. Sedaj je lahko postal bolj aktiven tudi dramski odsek, ki je prikazal nekaj zelo uspešnih socialnih dram in zabavnih iger ter z njimi gostoval tudi na Jesenicah in drugod.

POVEZAVA GORENJSKIH SVOBOD

Delo jeseniške in javorniške Svobode pa ni zajemalo samo ožje okolice, temveč je s svojo dejavnostjo posegalo na širša območja. Leta 1928 je bila konferenca gorenjskih Svobod, kjer je bil sprejet skupen program dela in izvoljen okrožni odbor Svobod za Gorenjsko. Sestavljalo ga je po šest tovarišev iz Svobode Jesenic in ravno toliko z Javornika. S sprejetim programom so se društva obvezala za enotnost delovanja, za

Prihod Jeseničanov v Celje

Iz spreveda

medsebojno delovanje, da bodo gojila predvsem proletarsko kulturo in odklanjala druge vplive, posvečala posebno skrb vzgoji funkcionarjev itd. Okrožni odbor je organiziral skupne kulturne prireditve, predvsem pa prirejal skupne izlete.

Tako skupno prireditev je kmalu zatem organiziral v Lescah. Množica navzočih je navdušeno spremljala program, ki so ga izvajali kovinarska godba, javorniški pevci in recitatorji. Toda na tej prireditvi so bili kot običajno, kadar je Svoboda imela svoje javne nastope, navzoči tudi žandarji. Revolucionarne pesmi, borbene recitacije in glasbene točke so ustvarile tako razpoloženje, da to nikakor ni šlo v račun čuvajem buržoaznega reda. Zato so žandarji sredi programa prekinili prireditev. Pet tovarišev (med njimi Thaler, Kralj, Vergelj), ki so protestirali proti tej samovolji in nezakonitosti, so aretirali in jih odpeljali na Bled. Tam so jih med zasliševanjem pretepali in sramotili.

Taki primeri so se često dogajali. Na primer leto prej sta jeseniška in javorniška Svoboda organizirali skupen izlet k slapu Savice. Udeležili so se ga tudi tovariši iz Ljubljane, Tržiča, Kroke in Bleda. Pobudo za izlet je dala KP, ki je nameravala imeti tam tudi partijsko konferenco. Pevski zbor Svobode Javornik bi moral imeti v Bohinju koncert. Ko so se izletniki pripeljali z vlakom v Bohinjsko Bistrico, je bila železniška postaja že obkoljena z žandarji. Znane ga komunisti Antona Verglja, njegovo sestro Anko in Resmana so aretirali in odgnali v občinski dom. Tam je bilo že zaprtih sedem tovarišev iz Bohinja, med njimi tudi Franc Mencinger. Pozneje so aretirali tudi pevovodjo Ceneta Ambrožiča. Ostale pevce so žandarji zasliševali in delali drugo nasilje nad njimi. Na proteste so žandarji odgovarjali, da zakon ne ščiti komunistov. V vsakem svobodašu je oblast videla le komunisto. Zaprte tovariše so žandarji proti večeru odpeljali na Jesenice in jih tam izpustili. Kako so se protiljudski oblastniki bali kulturne dejavnosti Svobode, se vidi tudi iz primera, ko je župnik Matej Zbontar iz Koroške Bele prepovedal pevskemu zboru Svobode na Javorniku, da bi pel na pokopališču na dan mrtvih. Toda naši fantje so kljub temu prišli in za zidom pokopališča zapeli žalostnike, ki župniku niso bile po volji.

Zaradi svoje kvalitete je pevski zbor javorniške Svobode večkrat nastopil tudi v radiu Ljubljana. Toda tudi tu ni šlo vedno brez ovir. V letu 1935 je dogovorjeni nastop uprava radia odpovedala. Še težje je bilo v drugem primeru. Po dogovoru z upravo radia, ki je pred tem poslala svojega zastopnika, da preveri kvaliteto zbora, predvsem pa program koncerta, iz katerega je

črtal nekatere delavske pesmi, bi pevci morali nastopiti v nedeljo dopoldne. Ko so se ta dan javili v studiju, so jim sporočili, da ne bodo mogli nastopiti. Nastop zbora so črtali iz programa radia na zahtevo oblasti in zato, ker je ta dan prišel v Ljubljano minister dr. Korošec. Proti takemu postopku radia je bilo med prebivalci Javornika razumljivo ogorčenje. Zato je Svoboda poslala upravi radia protest, katerega so podpisali naročniki radia z Javornika. Edini odgovor na ta protest je bil v tem, da je radio poslal zboru 500 din za povrnitev potnih stroškov.

RAZPUST SVOBODE IN USTANOVITEV ENAKOSTI

V Svobodi smo si prizadevali, da naj peta pesem, igra na odru, beseda na predavanju ali v debatnem krožku, izleti, glasba in knjige služijo predvsem medsebojnemu zblizevanju, delavski enotnosti in utrjevanju revolucionarne zavesti ter čistosti marksistične misli. To pa je včasih tudi znotraj društva porajalo različna gledanja, idejne boje in spore. Tak spor je nastal leta 1933 med centralo Svobode v Ljubljani in podružnico na Jesenicah. Za razumevanje našega takratnega stanja in odnosov s centralo moram nekatere stvari podrobneje osvetliti.

Zaradi tega spora je centrala Svobode v Ljubljani aprila meseca 1933 razpustila društvo Svoboda na Jesenicah. Ker je centrala v Ljubljani vztrajala pri svoji odločitvi, smo ustanovili novo delavsko kulturno društvo Enakost. Celjskega zleta smo se Jeseničani udeležili kot člani Enakosti, čeprav smo se še vedno imeli za del delavskega kulturnega gibanja Svobode. To smo tudi povedali na velikem zborovanju Svobod v Celju, čeprav nam vodstvo zborovanja ni dalo besede.

Na Jesenicah je že dolgo vladala napestost med delavstvom in vodstvom železarne zaradi kratenja in izigravanja pravic, ki so izhajale iz kolektivne pogodbe in nenehnih poskusov, da bi poslabšali gmotno stanje delavstva. Ker delavske strokovne organizacije v tovarni niso bile zmožne in niso imele volje ostreje poseči v te razmere, je pod vplivom Komunistične partije zažvele med delavstvom močnejše gibanje. Pobudniki tega gibanja so bili v glavnem mlajši tovariši, ki se s politiko v strokovnih organizacijah niso strinjali in so zahtevali odločnejših akcij za delavske pravice. To je povzročalo spore in zaostritve v strokovni organizaciji zveze kovinskih delavcev (SMRJ), ideološke razlike pa so se pokazale tudi med delovanjem jeseniške Svobode

in vodstvom Svobod v Ljubljani. Vodstvo Svobode je vse do 6. januarja 1929 zatrjevalo, da je delavska kulturna zveza Svoboda nevtralna organizacija do vseh treh tedanjih socialističnih smeri v delavskem gibanju v Sloveniji: do komunistov, socialnih demokratov in do njihove frakcije pod vodstvom Bernota (bernotovci).

Toda v praksi to ni držalo. V kulturni organizaciji takrat direktnega razdora sicer ni bilo, toda posledice razkola v strokovnem, gospodarskem in političnem gibanju so se znatno čutile tudi v kulturnem življenju. Zato tudi ni bilo mogoče napredovati. Nihče namreč ni verjel v iskreno nevtralnost zveze in društev, kajti skupina, ki je imela v rokah vodstvo podružnice, je nastopila proti ostalima dvema. Centralno vodstvo je bilo ves čas v rokah SPJ. Ta pa je podružnična vodstva ostalih dveh frakcij osporavala in če ni šlo drugače razpustila podružnico ali postavila komisarja itd.

Nevtralna organizacija se ne bi smela udeleževati »uradno« nobenih prireditev, če pri njih niso sodelovale vse tri smeri; kajti v nasprotnem primeru sta bili ostali dve prizadeti. Pristranost je bila neizogibna in samoumevna. Razkrajala je skupnost, namesto da bi podpirala zblizevanje z delom in z vzgojo.

Nam, Jeseničanom je to medsebojno razmerje postalo nevdržno. Zato smo junija leta 1928 na sestanku gorenjskih podružnic Svobod z resolucijo, ki je bila objavljena v listih Enotnost in Naprej (Delavska politika je ni hotela priobčiti), odstranili načelne ovire s parolo, da **morajo biti Svoboda resnično nevtralna in resnično nepristranska**. Dogovorjeno je bilo, da se raznih uradnih prireditev vseh treh smeri udeleži Svoboda le v primeru, če bodo vse tri smeri sodelovale. Sicer bomo delovali le vzgojno in to vse do takrat, ko se bodo uglasili medsebojni spori, ki bodo potem omogočili združitev. S tem našim korakom pa je bila ustvarjena podlaga za znosnejše skupno sodelovanje. Vse gorenjske podružnice in centrala Svobode so sprejele in odobrile naše stališče kot pravilno. Levičarji in bernotovci so delali za procvit resnične kulturne vzgoje, socialdemokrati pa so postrili delovanje proti tej novi smeri. Januarja 1930 je centrala Svobode objavila sklep: »Kdor ni strokovno organiziran, ne more biti član kulturne organizacije.« Spor zaradi tega sklepa med centralo in društvom pa so zaostrovala še naslednja dejstva:

a) V društvu je centrala pošiljala nekatere predavatelje, katerih izvajanja po našem mišljenju niso ustrezala pravi ideološki vzgoji;

b) vodstvo je odklanjalo izdajanje del našega delavskega pesnika in pisatelja Toneta Čufarja;

c) jeseniškim svobodašem so očitali, da jih vodijo komunisti.

Čeprav smo spodbujali svoje članstvo, da se prostovoljno vključi v strokovno organizacijo, smo menili, da nikogar ne moremo siliti; s tem bi tudi ožili krog članstva in vpliva dejavnosti Svobode na delavstvo. Hoteli smo, da bi prav s kulturno in idejno vzgojo zajeli čimveč delavcev in članov njihovih družin ter tako vplivali na njihovo razredno zavest. Zelo ogorčeni smo bili ob članku, ki ga je v tej zvezi objavil takratni predsednik zveze Ciril Stukelj. V njem je na neprimeren način zagovarjal upravičenost sklepa, da strokovno neorganizirani delavci ne morejo biti člani Svobode in imenoval člane Svobode, ki se niso hoteli organizirati v strokovno organizacijo, **kreature**.

ČUFARJEV VPLIV NA DELAVCE

Pesnik in pisatelj Tone Čufar je pisal tako, kot so čutile delavske množice. S svojo (Nadaljevanje na 4. strani)

jimi deli je vplival na delavstvo, da je odklanjalo mešetarjenje, okoriščanje in zavažanje delavstva. Njegova dela so spodbujala delavce k dosledni in nepopustljivi borbi. Nekateri od vodstva so v Čufarjevih delih videli samega sebe, Čufarja pa razglasili za komunisto.

Zaradi tega so začeli nasprotovati izdajanju njegovih del. Konzorcij Svobode je odklonil izdajo Čufarjeve knjige Februarska noč, odklonilo pa jo je tudi uredništvo Delavske politike v Mariboru. Posebno zamero je Čufar doživel s svojo dramo Polom, ker so videli v njegovem negativnem »junaku«¹ Rojniku določene ljudi z desnice, v borcu Jurmanu pa delavca-komunisto.

Nasprotja med desnim krilom delavskega gibanja, ki so ga vodili socialdemokrati in med levim krilom, ki je bilo pod vplivom Komunistične partije, so se v tem času odražala še v dveh bistvenih vprašanjih. Levo krilo je namreč vse bolj zastopalo stališče široke akcijske enotnosti delavstva in ljudskih množic in zahtevalo ostrejšo borbo, desno pa se je zapiralo v svoj lastni krog in bilo proti ostrejšim spopadom, odkrito pa je delovalo proti komunistom in njihovem vplivu. Tako je bila v sindikatu pod njihovim vplivom sprejeta resolucija, s katero je javno opozorila, da v nekaterih strokovnih organizacijah nastopajo »celijaši«, to je člani komunističnih celic. Tudi centrala Svobod je javno očitala jeseniškim Svobodašem, da jih vodijo komunisti. To, kdo in kje so komunisti, pa je takrat pomenilo pokazati policiji, na koga naj pazi. To nas je postavljalo v posebno nevarnost, saj je bila Komunistična partija prepovedana, njeni člani pa po zakonu o zaščiti države izven zakona.

Z vsemi temi stališči centrale Svobod nismo soglašali.

RAZREDNA ZAVEST MORA BITI OBOROŽENA Z ZNANJEM

Kot rečeno, je centralna uprava zaradi tega spora razpustila naše društvo in nas izključila iz zveze. O tem postopku smo obvestili vsa društva včlanjena v zvezi z okrožnico, z dne 4. aprila 1933. V njej smo opisali potek spora. Primorani smo bili, da ustanovimo novo društvo Enakost. Tudi o tem smo obvestili vse podružnice Svobode z željo, da obdržimo vse stare vezi z razredno zavednim proletariatom Slovenije. Sporočili smo jim, da so naša stremljenja taka kot poprej. Povedali smo, da se dobro zavedamo pomenbnosti izobrazbe za delavca, ki se hoče boriti, da mora biti razredna zavednost oborožena z znanjem in poživljenjem znanstvenega socializma. Društvo je oživilo vse odseke (pevskega, šahovskega, lahko in težko atletskega, fotoamaterskega, športnega in dramskega), nasprotniki pa so se trudili, da bi na različne načine ovirali društveno delo.

Ker spora tudi pri nadaljnjih poskusih nismo mogli zgladiti, smo nameravali to predati na kongresu Svobod, 9. septembra 1934. Čeprav za ta kongres nismo dobili povabila, sva se ga kot delegata Enakosti udeležila Ignac Kralj in jaz. Vodstvo zveze je zahtevalo od kongresa, da nama odreče pravico udeležbe. Ker se kot delegata nisva hotela umakniti, je vodstvo zveze postavilo pred kongres predlog, da glasuje o njegovi zaupnici, namesto da bi razpravljali in glasovali ali sta bila razpust in izključitev jeseniške Svobode utemeljena ali ne. Za zaupnico je glasovalo 16 podružnic, proti 11, in sicer: Črnuče, Dobrunje, Hrastnik I in II, Javornik, Kočevje, Laze, Murska Sobota, Novo mesto, Sneberje in Zalog. Za Ptuj (Šafranko) in za Rogaško Slatino (Matko) sta glasovala proti zaupnici po en delegat

Tako je bila zadeva spora med zvezo in jeseniškim društvom formalno končana.

Kmalu po ustanovitvi Enakosti smo predlagali, da se nas vključi v zvezo pod tem imenom. Centrala je tudi to odklonila z izgovorom, da društvo ne more nositi drugega imena, čeprav so bila v zvezo vključena tudi taka društva. Pristali smo na preimenovanje in predlagali pogajanja. Svoje stališče in zahteve smo objasnili v desetih točkah, ki so bile predvsem idejne, pa tudi organizacijskega značaja. Naša glavna zahteva je bila, naj bo delo marksističnih organizacij res marksistično! Toda centrala je pogajanja odklonila in nam sporočila, da zahtevamo kršitev sklepov kongresa. Odklonitev pogajanj je utemeljevala s tem, da smo si v načelnih gledanjih na strokovne organizacije preveč različni. Ker je centrala o drugih naših točkah molčala, smo menili, da te niso več sporne. Ker pa je bila od desetih točk sporna le ena, so bila pogajanja nujno potrebna. Naše članstvo je bilo strokovno organizirano v SMRJ (Savezu metalških radnika Jugoslavije), naši odborniki so bili organizacijski in obratni zaupniki SMRJ, dva od njih (Kralj in podpisani) pa sta bila

S posebnim vlakom se nas je odpeljalo 438. Z nami so bili naša kovinarska godba in pevska zbor Enakosti in Svoboda Javornik. Vlak smo okrasili z zelenjem. Za okrasitev vlaka so moški nabrali zelenja, žene in dekleta pa so spletle vence. Pred odhodom so posebne skupine prinesle vence na postajo in okrasile vlak. Za organizacijo potovanja smo imeli potovalni štab, za sam vlak pa potnega maršala. Vsak vagon je imel svojega reditelja, ki je skrbel za red in dobro razporeženje izletnikov. Štab in reditelji so imeli na rokavih bele trakove z rdečo obrobo, izletniki pa rdeče nageljne in posebne zletne značke — rdeč trak s črnim napisom »Zlet Svobod — Celje«.

Z Jesenic smo se odpeljali ob 4.30, v Celje pa prispeli prvi ob pol osmih. Vlak se je ustavil le na Javorniku, v Zirovnici, v Lescah, v Ljubljani in v Zidanem mostu. Na vseh teh postajah in tudi v Kranju, so nas veselo pozdravljali izletniki, ki so čakali na odhod svojega vlaka.

Za nami so pripeljali še posebni vlaki iz Ljubljane, Kranja, Prevalj in iz Maribora. Mnogo se jih je pripeljalo tudi z rednimi vlaki. Na železniški postaji so nas sprejeli tovariši iz Celja s svojo železničarsko god-

Udeleženci zleta med govorom Franca Leskoška

glavna zaupnika na Javorniku in Jesenicah, oba izvoljena na listi SMRJ. Vendar je centrala pogajanja odklonila in tako preprečila obnovitev Svobode na Jesenicah. Moram pa pripomniti, da je novi predsednik zveze Bogo Teplý, izvoljen na tem kongresu, pokazal več volje in takta, da bi se spor razčistil, toda zaradi bistvenih načelnih razhajanj do tega ni prišlo. Edini odstop, ki ga je naredila centrala do našega društva, je bila njena soglasnost, da se je naš pevski zbor lahko vključil v njeno glasbeno podzvezo.

PRIPRAVE NA ZLET SVOBOD V CELJU

Ne glede na vse to, pa smo se imeli za člane skupne družine Svobod; udeleževali smo se skupnih prireditev ter vabili podružnice k sodelovanju na naših prireditvah. Tako smo se začeli z vsem pripravljati tudi na zlet Svobod v Celju.

Malo pred tem je bila končana stavka kovinarjev v Lescah, ki smo ji posvetili precej pozornosti in pomoči. Zaradi izredne zaostritve naših odnosov s podjetjem, smo tudi mi stali pred stavko, vendar smo zaradi zleta v Celju čas stavke jeseniških kovinarjev preložili. Skupno z društvu Svoboda Javornik in Lesce ter s strokovno organizacijo SMRJ, smo organizirali široko agitacijo za udeležbo na zletu.

bo. V njihovem imenu nas je nekdo pri srčno pozdravil, obehem pa opozoril, da je prepovedano razviti prapore. Naše godba je zaigrala koračnico in krenili smo skozi mesto v določeno gostišče. Številni Celjani na pločnikih so nas navdušeno pozdravljali. Vmes pa je bilo precej žandarjev in policajev. Ustavili smo se v gostišču pri Skalni kleti in v restavraciji Stegu, kjer smo imeli tudi kosilo. Na športnih prireditvah pri Skalni kleti sta naša in rudarska godba iz Tiboovelj igrali koncert. Na raznih krajih mesta je igralo dopoldne 14 godb. Te so bile: Zarja iz Ljubljane, godbi steklarjev in rudarjev iz Hrastnika, delavska godba in godba Slavček iz Trbovelj, rudarski godbi iz Zagorja in Mežice, godba Svobode iz Dobrunj, godba glasbenega društva železničarjev iz Maribora, godba Zarja iz Šoštanja, godba iz Senčurja pri Kranju, kovinarski godbi iz Guštanja in z Jesenic ter železničarska godba iz Celja.

Ob poslušanju godb, ogledu športnih prireditev, mesta in gradu, ob sklepanju novih poznanstev, ob pogovorih o društvenem in sindikalnem delu, je minilo vsem skupaj prijetno dopoldne. Precej smo govorili tudi o takratnem stavkovnem gibanju, o političnih razmerah, ki so nastale po petomajskih skupščinskih volitvah, o kulturno prosvetnem delu, pa tudi o naši izključitvi iz zveze.

Peveci v dopoldanskem času niso bili prosti. Imeli so skupno vajo z drugimi pev-

skimi zbori za popoldanski nastop in to moški in ženski zbori posebej.

Delavci tovarne emajlirane posode iz Celja so nam pripravili lončke za spomin na zlet. Lončki so bili beli, z napisom: Zlet Svobod v Celju 1. 1935. Nekateri tovariši z Jesenic imajo ta spominček še danes.

Za ogled celjskega gradu in drugih znamenitosti mesta so celjski tovariši preskrbeli vodiče, ki so vodili posamezne skupine izletnikov in jim razlagali zgodovinske in druge znamenitosti.

MOGOČNA MANIFESTACIJA DELAŠTVA

Po 15. uri se je začel sprevod in krenil izpred kapucinskega mostu. Na čelu povorke je igrala godba Zarja iz Ljubljane. V povorki je bilo okrog 12.000 ljudi, 16 godb, okoli 400 kolesarjev in mnogo drugih športnikov, preko 500 pevcev in več gledaliških skupin. Pred njimi je jezdil odred konjenikov, med katerimi je bil tudi dr. Bratko Kreft. V sprevodu so bili študentje, na okrašenih vozovih pa so se peljali kmečki fantje in dekleta. Udeleženci povorke so korakali po štirje v vrsti. Sredi povorke je bila skupina praporščakov. Nosili so rdeče zastave kulturnih in športnih društev, strokovnih in drugih naših organizacij. Med njimi je plapolala tudi zastava jeseniških kovinarjev. Nosili smo tudi transparente s takratnimi gesli, kot na primer: Živela enotnost delavskega razreda, Družnost, živela svoboda, Živela SZ, Dol s fašisti, Boj vojni, itd. Ob cestah je več tisoč ljudi pozdravljalo sprevod in vzklikalo manifestom, ti pa so navdušeno odgovarjali in prepevali delavske pesmi.

Parada te ogromne množice je trajala uro in dvajset minut. Končala se je na prireditvenem prostoru športnega igrišča Glazija.

Pó programu je bilo predvideno, da bodo po pozdravnih nagovorih govorili trije govorniki: predsednik zveze Bogo Teplý o delu Svobode in njeni vlogi, Alojz Sedej in dr. Živko Topalović - vodja socialdemokratov. Zborovanje je začel in zaključil pisan kulturni program, ki so ga izvajale godbe, pevski zbori in dramske skupine. Udeležence so pozdravili tudi tovariši iz Zagreba, Beograda in Sarajeva.

Že pred zborovanjem smo se levo usmerjeni udeleženci dogovorili, da bomo zahtevali, da spregovorita tudi Franc Leskošek kot predsednik strokovne komisije (po zdajšnjem: Zveze sindikatov) in predstavnik delavstva ter predstavnik Enakosti z Jesenic. S tem bi manifestirali idejno povezanost delavskih kulturnih organizacij Svobod in Enakost. Da bi lažje vplivali na potek zborovanja, smo okolično tribune v glavnem zasedli levičarji. Predsednik Teplý je govoril lepo in prepričljivo, udeleženci so ga dobro sprejeli. Sledila sta mu govora Alojza Sedeja in dr. Živka Topalovića. Slednji je imel povsem strankarski govor in se je zavzemal za obnovo socialistične stranke Jugoslavije (za ustanovitev socialistične zveze delovnega ljudstva). O tem so se njeni pristaši dopolnili že domenili. Vse govore so spremljali vzkliki: Živela enotna fronta delovnega ljudstva, Živela Sovjetska zveza, Živel Lenin in drugo. Slišale so se tudi zahteve za priznanje SZ, za svobodo političnega združevanja, svobodo govora in tiska ter za amnestijo političnih zapornikov.

Po končanem Topalovičevem govoru smo zahtevali, da pride na tribuno tovariš Leskošek in spregovori v imenu delavstva. Začeli smo skandirati in množica je potegnila za nami: Leskošek, Leskošek... Vodstvo zborovanja se je moralo ukloniti in sprejeti to zahtevo. Leskošek je spregovoril o pomenu kulturno prosvetnega dela v Svobodah, kjer se delavci izobražujejo v marksističnem duhu. Govoril je tudi o

Na zletu so zapeli združeni zbori pod vodstvom zborovodja Cirila Preglja

mednarodnem političnem položaju, o boju za mir in zoper fašizem, za priznanje Sovjetske zveze in zaboljšanje stanja delavstva, za 48-urni teden, svobodo tiska in svobodo govora. Pokazal je na Celjski grad in v prispodobni povedal, kako je bilo v časih graščakov, pa je minilo, tako bo napočil tudi čas, ko bodo onemogočeni sedanji mogočnejši in izkoriščevalci. Leskoškov govor je spremljalo burno ploskanje in viharno navdušenje.

S skandiranjem Enakost je po končanem Leskoškovem govoru množica zahtevala tudi govor predstavnika Enakosti. Za to nalogo sem bil določen jaz. To mi je bilo poverjeno tudi zato, ker sem bil v tem času starešina voljenih delavskih zaupnikov železarne in kot tak tudi predstavnik vseh jeseniških železarjev. Ker mi vodstvo zborovanja ni dovolilo nastopiti in je izključilo mikrofone, sem si sam izbral pot na tribuno ter v imenu Enakosti pozdravil navzoče. Nadaljeval sem: »Ceprav se po imenu ločimo, smo in se čutimo eno in isto z vami. Mi vsi smo enako izkoriščani po istih izkoriščevalcih, zato je naša vroča želja, da nas ta kulturna manifestacija čvrsto poveže med sabo, ker bo le tako močoh hitrejši kulturni dvig delovnih ljudi in bomo tako tudi lažje branili svoje pravice. Tudi kultura je zrcalo socialnega stanja vsakega naroda in je zato nujno, da se borimo za zboljšanje svojega gmotnega stanja. Današnji gospodarski sistem pa teži prav v nasprotno smer. Temu so v oporo razni fašizmu naklonjeni ljudje s svojimi imperialističnimi cilji. Sodrugi, kam vodi to? Zato kličemo: boj proti fašizmu in proti vojni, boj za naše pravice, za svobodo združevanja in govora, boj za odpravo izkoriščanja ter za končno zmago delovnega ljudstva. Družnost!«

Tudi moj govor je množica sprejela s ploskanjem in velikim odobravanjem. Ko sem po končanem govoru skočil s tribune, me je zgrabil policijski agent. Iztrgal sem se mu iz rok in se izgubil med množico. Policija v teh okoliščinah ni upala izvajati ostrejših ukrepov. Takoj za menoj je skočila na tribuno neka študentka in začela govoriti. Toda govora ni mogla končati, ker so reditelji tribuno prevrnili. Tako se je zborovanje končalo. Nadaljeval se je kulturni program.

V kulturnem programu proslave je nastopil pod vodstvom Cirila Preglja skupni moški zbor z naslednjimi pesmimi: Delavski pozdrav, Oj, čujte delavskih množic korak, Bratje, le k soncu, k svobodi, Mi hočemo pesmi, Dani se in Slava delavstvu. Mešani zbor (okrog 500 moških in 100 žensk) pa je zapel pesmi: Mi proletarska mladina in Mi smo mlada garda. Z govoril-

nim zborom so nastopili delavski oder Svobode Ljubljana, dramski odsek iz Kranja in dramski odsek iz Zaloga. Ljubljanci so recitali Cankar-Delakovo besedilo Štirdeset let sem delal in Župančičevo Kovaško, Kranjčani - govorilni zbor Noč - Mileta Klopčiča, svobodaši iz Zaloga pa zborni Mi vsi. V programu so sodelovale tudi godbe. Delavska godba železničarjev iz Maribora je zaigrala Od Urala do Bajkala, delavsko glasbeno društvo Zarja iz Šoštanja Marseljezo, kovinarska godba z Jesenic pa Vzburjanje duhov.

Slavnostno razpoloženje in navdušenje je trajalo vse do večera, ko smo začeli odhajati. V našem vlakú je vladalo vse od Celja do Jesenic nenavadno razpoloženje. Čutili smo se sproščene, saj smo skupaj s tovariši iz drugih delavskih središč Slovenije, pa tudi skupaj s kmeti in študenti brez strahu izrazili svoje zahteve proti zatiranju in izkoriščanju, proti fašizmu in vojni, za pravice delovnih ljudi, mest in vasi in za naslonitev Jugoslavije na progresivne sile v mestu, predvsem na Sovjetsko zvezo. Čutili smo se močnejše, ker smo videli in spoznali, kolikšno silo predstavljata enotna volja množic in vztrajnost, da sledimo začrtani poti, ne glede na žrtve.

Zlet v Celju nam je dal novih moči in spodbud, da smo pospešili priprave na našo stavko na Jesenicah, ki smo jo začeli 12. julija, pet dni po zletu. Delavci Javnornika in Save so zasedli obrate in ostali v tovarni sedem dni, vse do uspešnega konca stavke.

Ni bilo naključje, da je bilo dopolndne pred velikim zborovanjem na celjski Glaziji posvetovanje za obnovo socialistične stranke, ki ga je vodil eden skrajnih desničarjev socialdemokratov in da je o tem tudi govoril na proslavi. To kaže na to, da je tudi vodstvo zveze Svobod namenilo tak prizvok zletu v Celju. Vendar je ves potek te velike delavske manifestacije dobil drug poudarek in krenil v smer revolucionarnega boja, ki ga je vodila Komunistična partija Jugoslavije. Prav nič ni čudno, da je režimski klerikalni Slovenec dva dni po proslavi med drugim zapisal naslednje: »sicer pa so zlet Svobod predvsem izrabili skrajni levo orientirani marksisti, pravih pristašev Topalovića je bilo bolj malo.« Očitno je bilo Slovincu žal, da je bilo Topalovičevih pristašev tako malo, pokazal pa je na nevarnost, ki je grozila od delavskih množic celjskega slavja in s tem tudi na posledice...

Cez pet dni, t. j. 13/7-1975 je ban dr. Marko Natlačen z odločbo razpustil zvezo Svoboda in sve njene podružnice, češ da je delovanje Svobod usmerjeno na poseben poudarek delavskemu razredu in gojitev

(Nadaljevanje na 6. strani)

ekstremno socialističnih teženj, ki prehajajo že na komunistično polje. Proslava v Celju pa je zavzela protidržaven in komunističen značaj. Kot nadaljnje utemeljitve navaja revolucionarna gesla z manifestacije in izvlečke iz govorov Franca Leskoška in Alojza Sedeja. Dr. Topalovičev nastop pa odločba le bežno omenja in poudarja le to, da je imel političen govor.

V Ljubljani in drugod po Sloveniji so marca 1936 ustanovili novo delavsko kulturno društvo Vzajemnost. Na Javorniku pa smo takoj po razpustu Svobode ustanovili podružnico jeseniške Enakosti.

ENAKOST KOVAČNICA NAPREDNIH DELAVCEV

Enakost je bila takrat več kot samo kulturna organizacija. Saj so se pod njenim okriljem bistrila tudi vprašanja sindikalnega boja za boljši gmotni položaj jeseniškega delavca ter vprašanje borbe delovnega človeka za priznanje njegovih političnih pravic. Socialne drame, kot sta Čufarjev Polom in Moškričeve Rdeče rože, marksistične knjige ENKE, Male biblioteke in Cankarjeve založbe, delavske pesmi, predavanja, debatni krožki, vse to je v povezavi z dnevnim bojem oblikovalo našega človeka. Zato je razumljivo, da je protiljudska oblast hotela za vsako ceno najti vzrok in sredstva, da delovanje Enotnosti zatre. Saj so tovariši, ki so zrasli iz njenih vrst, postajali nosilci revolucionarne misli in borbenega duha ter organizatorji političnih akcij v revirju. Vse večje borbene akcije tega časa, velika stavka leta 1935, občinske volitve leta 1936, graditev delavske enotnosti in ljudske fronte ter drugo – vse to je bilo v pretežni meri delo tovarišev, ki so se kovali v teh naših kulturnih organizacijah. Za vsem tem je stala KP, ki je navdihovala in idejno usmerjala naše delo. Ob tem moram omeniti tudi pomemben delež, ki ga je s svojimi dramskimi deli in pesmimi, kot tudi s svojim živim društvenim in političnim delom prispeval pri tem delu naš delavski pisatelj in pesnik Tone Čufar.

Vse to delo v našem društvu je izzivalo neprikrito sovraštvo oblasti do Enakosti, še zlasti zato, ker smo v dejavnosti društva pritegnili mnogo mladine. Na Javorniku nam je uspelo vključiti v društveno življenje tudi več šolskih otrok.

Prav to, da smo začeli delati že pri šolski mladini, pa je oblast vzela za povod, da je Enakost leta 1938 razpustila. Pred državnim svetom v Beogradu nam je sicer uspelo dokazati, da je bil razpust nezakonit in je društvo maja 1939 ponovno začelo delati. Toda ne za dolgo: oktobra 1939 je pevski zbor Enakost na Javorniku imel zadnji koncert, novembra istega leta pa smo na Jesenicah priredili zadnjo dramsko predstavo. V začetku januarja 1940 je bilo društvo zaradi političnih razlogov in bližajoče se vojne, ponovno in dokončno razpuščeno. Začela se je druga svetovna vojna. Beograjska vlada je šla vse bolj odkrito v tabor Hitlerjeve Nemčije, začela je pripravljati koncentracijski taborišči Bilečo in Ivanjico, kjer so nas internirali. S tem je delavsko kulturno življenje pri nas do maja 1945 zamrlo.

Delo Svobode oziroma Enakosti je stalo pred svojo življenjsko preizkušnjo. Koliko je bil sedaj naš delavec pripravljen na zgodovinski boj, ki nam ga je prinesla druga svetovna vojna? Ta izpit smo častno prestali. Jedro prvih naših partizanskih enot in političnih odborov OF so bili prav tovariši, ki so rasli in se oblikovali v Svobodi in Enakosti. Njihova junaška dejanja in žrtve vzbujajo naše globoko spoštovanje in ponos.

V NARODNOOSVOBODILNEM GIBANJU 77 % ČLANOV ENAKOSTI

Po doslej zbranih podatkih je sodelovalo v narodnoosvobodilnem gibanju 219 članov Enakosti, to je okrog 77 % od skupnega števila članstva ob razpustu.

Nadaljnja analiza znanih podatkov nam pokaže:

— od 69 partizanov je bilo 33 prvoborcev, v bojih je padlo 31 borcev, od tega 23 prvoborcev;

— aktivistov OF je bilo 70, vključenih v OF pa je bilo še 60 članov;

— kot talcev je padlo sedem članov;

— interniranih je bilo osem članov, štirje se niso vrnili iz taborišč;

— izseljenih pa je bilo pet članov.

Zaradi svoje pomembne vloge in junaštva med NOB sta bila proglašena za narodnega heroja Jože Gregorčič-Gorenjc in Matija Verdnik-Tomaž. Posebej je potrebno omeniti še naslednje člane, ki so padli v NOB: Poldeta Stražišarja – komandanta gorenjskega odreda; njegovega brata Viktorja – sekretarja okrožnega komiteja KP Kamnik; Viktorja Kežarja – pomoč-

nika komandanta prve grupe odredov; Albina Pibernika – komandirja zaščitne čete Titovega štaba in njegovo ženo Julko; Karla Prežlja, Ignaca Kralja, Jožeta Čelenika in pesnika ter pisatelja Toneta Čufarja. Vsi ti tovariši imajo veliko zasluge za predvojno revolucionarno delo v delavskem gibanju in pomemben delež pri organiziranju in vodenju narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem.

Pripominjam še to, da se je deset članov Enakosti udeležilo španske državljanske vojne in da sta dva od teh tam izgubila življenje.

Da bi bila slika popolnejša, naj navedem še naslednje podatke:

— zadržanje za 36 članov (12,4 %) Enakosti med vojno še ni znano, lahko pa računamo, da je bilo zadržanje najmanj polovice teh pozitivno;

— 20 članov je bilo pasivnih za OF, ne pa nasprotnih;

— šest članov je simpatiziralo z Nemci, pet članov pa je bilo izdajalcev.

Naša zmaga v narodnoosvobodilni borbi in naš socialistični družbeni razvoj je del tistega, kar je pred vojno nastajalo pod vplivom Komunistične partije v takšnih delavskih organizacijah, kot sta bili Svoboda in Enakost.

Udeleženci z Jesenic so si ogledali tudi celjski grad

Tone Čufar PROLETARSKA MLADINA

*Povsod, kjer se dela in z delom trpi,
kjer jeklo se kuje in zgradbe grade,
kjer tulijo stroji in rovi preže
na naše pogumne kopače,
povsod kjer sledi se stopinja trpina,
smo tudi mi, proletarska mladina.*

*Mnogo popada jih v mrzle grobove,
na tisoče mladih izkrvavi,
a nas je milijone
in kakor granit so naše moči.*

*Nič ne raztrga sile plamteče,
kvišku se pnemo soncu v objeme
iz dna hrepenimo in v jasnot stremimo
ter pričamo z ognjem razpaljenih src,
da smo mi seme lepših svetov
mi, proletarka mladina.*

OD VALJEVA DO BEOGRADA

Moj oče je bil skupaj s svojimi starši, kot napredna družina, kmalu po okupaciji domovine izseljen v Srbijo v mesto Valjevo. Čeprav že lepo število let živimo v svobodni domovini, se rad spominja dogodkov, ki jih je doživel v izgnanstvu. Posebno pa me prevzame obujanje njegovih spominov iz borb pri preganjanju sovražnika iz naše domovine.

Bilo je to po napadu Nemcev na Sovjetsko zvezo, ko so nekega dne s puško na rami potrkali na vrata okupatorjevi vojaki. V nekaj minutah smo se morali pripraviti na odhod. S seboj smo vzeli le to, kar smo lahko nesli v rokah. Po nekaj dnevnom postanku v Šentyidu pri Ljubljani so nas preselili v Valjevo. Domačini so nas v velikem številu bratsko sprejeli in že takrat pokazali okupatorju bratstvo in enotnost naših narodov.

V tem času je nedaleč od Valjeva počila prva partizanska puška, katera je dala signal za splošno borbo proti fašističnim zavojevalcem. Sovražnik se je zaradi tega znesel tudi nad civilnim prebivalstvom. V začetku nismo vedeli, kdo so ti ljudje, ki se borijo za svobodo naših narodov. Po ulicah je okupator nalepil lepake s sliko voditelja upora tov. Tita ter nanj razpisal nagrado. Na trgu pa so obesili nekaj v borbi zajetih rodoljubov v opomin prebivalstvu. Kmalu pa smo zvedeli, da je okupator slavil zmago s pomočjo izdajalcev. Takrat pa so se v okolici Valjeva pojavili še četniki.

Polna tri leta smo se preživljali z raznim delom in ob koncu leta 1944 je prišel čas osvoboditve.

Bila je tiha noč, ko je mesto kar iznenađeno zasijalo od eksplozij signalnih raket. Pričela se je borba za osvoboditev mesta. Kdo so bili ti ljudje, ki so prelivali kri po pločnikih mesta? V svetlobi raket sem prvič videl borce, junake velikega Tita.

Zdaniilo se je. Ulice so zaživele. Željni svobode smo pričakali osvoboditelje. Samo v dveh dneh svobode je vstopilo med borce več kot 1.500 mladincev. Med njimi smo bili tudi vsi mlajši izseljeni Slovenci. Bili smo pripravljani, da se skupno s herojskimi borci iz Črne gore, Bosne, Like in Hrvaške borimo proti okupatorju za osvoboditev domovine. Tako sem prišel v 3. brigado 6. proletarske divizije. Bil sem ponosen, da bom lahko šel naprej ramo ob rami s slavnimi junaki proletarskih brigad. Dali so mi puško, bombe in na glavo titovko. Poučili so nas o prvih veščinah bojevanja in že smo krenili nad sovražnika. Novinci smo bili dodeljeni starejšim, izkušenim borcem. Bil sem kot pomočnik mitraljezca Osmana, postavnega in močnega mladeniča po rodu iz Bosne.

Brigade so krenile proti severu. Na poti do Cera, razen manjših prask s sovražnikom, nam novincem v poduk, nismo imeli resnejših preprek. Prvi ognjeni krst sem doživel v borbi pod Cerom. Dalo mi je vedeti, da tudi vsak strel ne zadene. Postali smo pogumnejši in hrabrejši. Sledili smo izkušenim borcem, da bi bili vredni proletarskega naziva.

Po dveh dneh borbe so se Nemci z njihovi plačanci umaknili. Naše brigade so se borile proti vzhodu. Po bitki pri Debru in Ubu smo prešli reko Kolubaro in hiteli naprej proti Beogradu. Nedaleč izpod

Avale smo slišali grmenje topov, kot da je bil pravi potres. Tega dne so nam povedali, da se Beogradu približujejo tudi borci rdeče armade in se bodo skupno z nami borili za osvoboditev glavnega mesta. Bili smo veselo razpoloženi, posebno tisti, ki smo bili na položajih v prvih vrstah. Soborec Osman je od veselja streljal na blindirane nemške vozove in tanke, kateri so bežali proti Avali. Naenkrat se je kolona bežečih po cesti ustavila. Za njimi se je zaslislalo streljanje iz avtomatov in eksplozije protitankovskih granat. Prikazali so se ruski tanki. V tem trenutku smo želeli vsi, da bi stekli do ceste ter se rokovali z borci, ki so prišli izpred Moskve, Kijeva, Dnjepra in Stalingrada.

Zbrani na prostem pri Resniku smo se pripravljali za napad na Beograd. Zdelo se

KOLIKO GORJA IN TRPLJENJA

Leta 1941 mi je bilo šest let, ko se je pričela vojna. V mesecu avgustu so gestapovci prišli v naše stanovanje in odpeljali mamo in očeta. Mene pa je gestapo odpeljal k teti, ki je stanovala v bližini. S seboj nisem smela vzeti igrač, ne oblek in ne perila. Mamo in očeta so zaprli v Kovačovo klet. To je bil takratni zapor.

Prišel je september, jaz sem pa imela na sebi samo tanko oblekico s kratkimi rokavi in še to sem strgala, ko sem plezala čez plot. Zelo sem zmrzovala tudi zato, ker nisem imela niti jopice. Sorodniki so prosili gestapo, da bi odpri stanovanje samo toliko, da bi jaz lahko dobila vsaj nekaj nujnih oblačil. Obenem so prosili, da bi mi vsaj za kratek čas dovolili obiskati mamo in očeta v zaporu, ker sem vsak dan jokala, ker jih ni bilo doma. Končno so mi dovolili, da jih grem lahko pogledat za deset minut. Prišel je dan, ko me je nemški vojak odpeljal v Kovačov zapor k mami. Ko sem zagledala v kletki mamo, ki je bila skoraj v

mi je, da se je ves srbski narod dvignil na noge. Ob določenem času je šla brigada v smeri železniške postaje Topčider. Na tej poti smo zlahka premagali sovražnika. Ogorčena borba se je razvila šele na sami železniški postaji Topčider. Morali smo se boriti za vsako hišo in ulico posebej, dokler se sovražnik ni umaknil. Počasi smo napredovali naprej. Po štirih dneh borbe nas je zamenjala Kosmajška brigada. Naša nadaljna naloga je bila uničiti zadnjo sovražnikovo postojanko na Kalemegdanu in zaščititi prehod ostalih brigad preko zemunškega mosta.

Nalogo, katero je postavil vrhovni komandant tovariš Tito, je bila izvršena. S ponosom smo stali v vrstah na Batajnici, ko nas je pozdravil sam maršal Tito in nam izrekel zahvalnost. Takrat sem prvič videl maršala Tita.

Bojan POHAR, 8. c.
osnovna šola Tone Čufar Jesenice

temi in za zamreženimi okni, sama, sem začela tako jokati, da sem mislila, da mi bo počilo srce. Potem pa so mi še na koncu kleti pokazali uklenjenega očeta. Ničesar več nisem mogla od žalosti. Nihče več me ni mogel potolažiti, tako sem jokala od groze in žalosti.

Kmalu so nam poslali pošto, da so mamo in očeta odpeljali v Begunje. Tistega leta je zapadlo veliko snega. Eno samo željo sem imela, da bi videla očeta in mamo. Zato sem sorodnike stalno nadlegovala, da hočem k staršem... Nekega mrzlega dne so mi ustregli. Odpeljali smo se zgodaj zjutraj, ko je bila še tema v Begunje, kamor sem prišla čisto premrazena. Ko sem zagledala tista ogromna železna vrata in vojaka s puško, ki je stražil, me je bilo tako strah, da sem mislila, da me bo konec. Stara mama je izprosila, da so me peljali v zapor k mami. Ob srečanju sem bila spet srečna, vendar nisem mogla razumeti, zakaj mora biti zaprta, jaz pa sem sama brez nje pri raznih sorodnikih. Bila sem enkrat pri enem, drugič pri drugem.

Spomladi sem še enkrat obiskala mamo in očeta. Takrat so me peljali v moški zapor k očetu, da sem se poslovila od njega, ker so ga kmalu zatem odpeljali v koncentracijsko taborišče v Mathausen in ga tam živega sežgali v krematoriju leta 1942. Tako sem ostala brez očeta. Mama se je vsa bolna po štirih letih srečno vrnila domov v osvobojeno domovino.

Premišlujem, zakaj je morala moja mamica toliko pretrpeti že v prvih letih življenja. Premišlujem, zakaj je moral moj ded umreti tako grozne smrti. Zakaj je morala babica toliko pretrpeti v daljnem taborišču. Vem, da se tudi ona ne bi več vrnila, če bi vojna še trajala. Vse to premišlujem, ko doraščam pri babici in mamici brez strahu, v svobodi in njuni ljubezni.

Vem, da je mati le ena kot domovina, katero so ljubili, zanjo trpeli in dedek dal tudi življenje.

Po pripovedovanju mamice napisala:

KRES NAD BOHINJEM

Teden dni pred prvim majem leta 1944 so mladinci in mladinke okrožnega odbora OF in KPS Jesenice, ki je imel sedež na Jeli planini nad Podjelami, pripravili dračje za kres. Posekali so več sušcev in jih postavili v piramido prav na robu hriba, da so se videli daleč v dolino. V piramido so natlačili dračja in debelejša debla, da je kres dolgo gorel in še več dni tlel. Ko so zakurili kres, so se ob njem zbrali vsi člani okrožnega odbora in tovariš Aleš Jelenc je pripovedoval o najnovejših dogodkih in premikih partizanskih enot. Vsi so bili trdno prepričani, da ni več dšeeč dan, ko bo naša domovina osvobodjena.

Žarko Šanca je spustil iz svoje brzostrelke, ki jo je sam uplenil orožnikom v Gorjah, dolg rafal proti Bohinjski dolini. Tiho pa je zadonela pesem v Temnem gozdu ob tabornem ognju.

Stanka GRAH,
učenka 3. a razreda osnovne šole
Prežihov Voranc Jesenice

Vasja STANA, 5. razred
osnovne šole Tone Čufar
Jesenice

SREČANJE Z ZAVEZNIKI

Pred dnevi sem obiskala enega od preživelih jeseniških prvoborcev Ivana Vovka s partizanskim imenom Živan, ki je bil tudi eden od voditeljev vstaje decembra 1941. leta v Gornjesavski dolini. Rad me je sprejel in mi povedal iz njegovih spominov na partizanska leta zanimivo zgodbo, ki jo bom napisala. Takole je začel pripovedovanje:

Skupina obveščevalcev je taborila v opuščeni Zakošičevi kmetiji. Kmetija je stala na prijetni jasi, nedaleč nad Plavškim rovtom. Toplo pomladansko sonce je zvalilo borce, da so posedali pred kočo. Grelj so se na soncu in se šalili.

Tisto dopoldne, bilo je ravno 19. marca, so zavezniške trdnjave bombardirale onstran Karavank mesto Beljak. Kmalu za tem je večja jata letal preletela greben Golice v smeri Ljubljane. Letala so letela počasi, kot da se jim nikamor ne mudi. Zadnje letalo je letelo nižje od ostalih. Takoj smo slutili, da z njim nekaj ni v redu. In res, letalo se je spustilo strmo navzdol v smeri vasi Planina, kakor da želi čimprej dobiti zaklon. Takoj zatem se je v velikem loku zaobrnilo navzgor in že so se pokazale v zraku majhne črne pike. Bili so piloti, ki so poskakali iz letala. Hip za tem so se padala odprla. Med tem se je letalo ob močni eksploziji raztreščilo. Posamezni deli letala so padali kot žareče bakle. Stroj letala pa je odneslo preko grebena na koroško stran.

Borci so vedeli, da je treba hitro ukrepati. Jasno je bilo, da so to opazili tudi Nemci in da bodo skušali letalce uloviti. Takoj so bile poslani na teren patrolje iz vseh taborišč, ki so obstajala na tem področju. Veter je padalce zanašal vse bolj v smeri Stola in končno so pristali na Bevški planini. Tam jih je srečno prestregel borec Zdravko. Dva od petih letalcev je zaneslo na koroško stran, kjer so jih Nemci ujeli.

Ameriški letalci so se kaj kmalu navadili partizanskega življenja. V terenski karavli nad Planino, so morali ostati nekaj dni, da smo jih oskrbeli s čevlji. Obuti so bili namreč samo v škornje iz filca. Eden od letalcev, visok postaven kmet iz ameriških plantaž, je že naslednji dan sekal drva za partizansko kuhinjo. Zvečer pri večerji, kar ni mogel prehaliti »gorenjske mešče«, ki je bila v partizanih dokaj priljubljena hrana. Čez teden dni je močnejša patrolja pospremila letalce preko doline Jesenic na Mežakljo in dalje na Pokljuko in Jelovico ter preko Primorske v Dalmacijo, od koder so bili prepeljani v Bari, v Italijo, v mesto, ki je bilo že osvobojeno od zaveznikov.

Zapisała Sakiba KLJUČANIN,
7. razred osnovne šole Tone Čufar

RADOVNA JE GORELA

Vsak slovenski kraj, tudi najmanjša vas, je prispeval svoj delež v narodnoosvobodilni borbi. Borili so se po gozdovih ali pa po nedolžnem umirali po svojih domovih, ker so do zadnjega ostali rodoljubi. Tako je bilo tudi v Radovni, mali vasiči blizu Bleda, kjer je bil glavni nemški štab. V Srednjo Radovno so Nemci hodili po drva.

Tako so tudi 12. septembra 1944. leta prišli v Sr. Radovno po drva. Partizani so jih pričakali, jih napadli in pobili. Za to novice so zvedeli Nemci in od vaščanov Sr. Radovne zahtevali nazaj žive konje in ljudi. Če pa jih ne bo v osmih dneh, se jim bodo kruto maščevali. Tako Pangerčeva družina ni upala več spati v lastni hiši in je spat hodila pod skalo, ostali vaščani pa

niso slutili nič hudega in so ostajali raje kar doma.

Tako so po tih dolini Radovne 20. septembra 1944 pridrveli sovražnikovi kamioni in motorji. S seboj so nosili smrt. Speče vaščane so prebudili poki pušk. Niso slutili, da se jim bliža konec življenja. Obkolili so vasico, nekaj ljudi so natrpali v Rekarjevo hišo, jo polili z bencinom in zažgali. Rešil se je Franc Kunšič, ki je skočil skozi okno in stekel v gozd. Dve deklici pa sta se izdajali, da sta bili pri sorodnikih na obisku in tako sta odnesli celi glavi, v resnici pa sta bili vaščanki iz Sr. Radovne. Rekarjeva družina in njihovi sosede so našli tu skupni grob. Kot zadnje zvezde na jasnem oboku so v plamenih, ki so svoje zublje raztezali proti nebu, ugašala življenja. Krutemu sovražniku se niso smilili starci, niti otroci, ki še niso vedeli, kaj je življenje.

To gorje so gledali gozdovi, ki so se ravno takrat odevali v prelepe jesenske

PARTIZANSKI MITING V GOSTILNI PRI PETRANU V SMOKUČU

»Sobota je in danes je Micka sigurno doma«, si pravim, ko stopam proti gostilni na sredi vasi, po domače Pri Petranu.

Nalahno potrkam na kuhinjska vrata in vstopim ter po pozdravu izrazim svojo željo; rada bi slišala kak dogodek iz vojne. Micka mi z veseljem ustreže. S svetlečimi očmi in ponosom na obrazu začne pripovedovati:

»Bilo je v začetku leta 1942, marca, ko je bilo tu in tam že zeleno. Takrat sem že veliko pomagala v naši mali gostilnici. Nekega dopoldneva je prišel partizan v hišo in povedal, da so sklenili prirediti v gostilni partizanski miting, na katerega so bili povabljeni tudi vaščani, iz vsake hiše eden. Nemcev se ni bilo bati, saj so le poredko prišli k nam, razen ob hajkah, izdajalcev pa v naši vasi ni bilo, če pa so bili, smo jih takoj izobčili iz naše srede.

Delal se je mrak, gostilniška soba je bila že pripravljena in prvi povabljeni so začeli prihajati. Povabljena je bila tudi stara Legatica, ki je bila zoper vse umazance, kakor je ona imenovala partizane. Mlajši, postaven partizan, je stopil k njej in ji dejal: »No, mamca, al' nismo fejest fantje, poglejte!« Starka je jecljaje odgovorila, da ni mislila nič hudega s svojimi besedami.

Ko je smeh potihnil, je sledil govor. Klical je v boj proti zavojevalcu naše lepe domovine, v boj proti zatiralcem slovenskega naroda, v boj proti rušiteljem naše svobode, v še večji boj proti izdajalcem materinega jezika in svojih bratov. Vsi zbrani smo zavzeto poslušali govor mladega partizana. Mnogokateri se je po tem dnevu odločil in odšel v partizane, da bi pomagal izbojevati domovini svobodo. Miting se je vlekel v pozno noč s petjem in šalami, dokler ljudje naposled niso drug za drugim začeli vstajati in odhajati. Zadnji so odšli partizani. Ti so ponosno strgali s stene Hitlerjevo sliko, kajti takrat smo morali v javnih prostorih obešati le slike Hitlerja in ne slike maršala Tita kot danes.

Po naročilu partizanov sva naslednje jutro odšli s prijateljico Vera na žandarmarijsko postajo v Zirovnico. Vera, ki je znala za silo nemško, je povedala vse dogodke prejšnjega dne. Prosila jih je, naj pridejo pogledat, če ne verjamejo. Ko so vprašali, če sva koga poznali, sva rekli, da so bili sami tuji obrazji.

Ves dan smo čakali v strahu, kdaj se bodo pripeljali. Ni jih bilo ta dan in tudi naslednje dni ne... Pripeljali so se čez štirinajst dni. Zahtevali so gospodarja. Povedala sem jim po slovensko, da je oče pri čebelah. Z enim izmed vojakov sem morala

barve in poslušali kurirji, ki so nad vasjo imeli skrivališče, a vaščanom niso nad mogli pomagati, kajti bilo jih je zelo malo. Svojci umrlih so pokopali žrtve v njihovi vasi. Godbe in petja ni bilo, edino reka Radovna jim je šumela zadnje pesem v slovo. S pogorišča se je še kadilo, ostali so le ožgani zidovi, kajti življenje v vasi je zamrlo.

Po osvoboditvi naše domovine so jih pokopali v Zgornje Gorje. Položili so jih na mrtvaški oder in z vsemi častmi so se borci, sorodniki in prebivalci še enkrat poslovili. Ob odprtih grobovih je zadonela pesem: »Vam bratje pa pesem ljubezni gora in večna hvala vam bodi!«

V Srednji Radovni pa so postavili spomenik v obliki človeške roke in nanj vklesali imena sežganih vaščanov v spomin in opomin.

Tinca SKUMAVC
osnovna šola Mojstrana

ponj. Ko so ga spraševali to in ono o govoru, je dejal, da nič ne sliši ker je gluhi. Tudi o obrazih ni vedel nič povedati. Nemškemu poveljniku se je pobesil nos in hitro so se odpeljali. Čeprav nismo bili v četi, smo vsak po svoje pomagali borcem, bilo je veselo in žalostno,« je zaključila svojo pripoved ženica, ki sta ji delo in starost izmučila obraz.

Pogovorili sva se še to in ono in potem sem se v obljubo, da bom prinesla pokazat napisano zgodbo, poslovila od dobre gostilničarke Marije Rakar, po domače pa kar Petranove Micke iz Smokuča.

Nataša BULOVEC, 7. razred
osnovne šole Zirovnica

V TABORIŠČU

»Koncentracijsko taborišče Mauthausen je v severni Avstriji. To je bilo Hitlerjevo uničevalno taborišče, v katerem je ogromno naprednih ljudi iz vse Evrope našlo smrt. Dan je bil hujši od dneva, posebno za karantence. Edino delo, ki so ga imeli vsak dan, je bilo nošenje kamenja iz kamnoloma. Sedemkrat dnevno je bilo treba opraviti pot, ki je bila za marsikoga tudi zadnja.

Dobro mi je ostal v spominu en tak dan. Spodaj nad stopnicami v kamnolomu so bila široka vrata narejena iz bodeče žice. Mimoidoče jetnike so psi grizli in iz strahu pred ugrizom smo tekali sem in tja ter se tako umikali pred zobmi velikih volčjakov. Dosti je bilo, da se je eden spotaknil in padel, drugi za njim pa nanj. Tako je nastal živ klobčič sestradanih in prestrašenih teles, po njih so planili psi in grizli, kar so dosegli. Tako je bilo zopet nekaj ranjencev za bolnišnico in krematorij.

Na stopnicah smo srečali nekega Žida, ki je nesel zelo velik kamen. Z njim pa so bili še trije Esesovci. Takoj smo videli, da je to njegova zadnja pot. Bil je ves sestradan in vedeli smo, da ne bo mogel priti daleč. Ko smo se vračali vsak s svojim kamnom na rami, je tisti Žid prišel ravno na vrh stopnic in kamen mu je padel z rame. Esesovec je nama dvema taboriščnikoma ukazal, da morava kamen pobrati in mu ga dati nazaj na ramo, da ga bo nesel dalje. Ko je Žid začutil kamen na rami, je začel z rokami kriliti po zraku, kakor bi lovil muhe, v resnici pa je bil tako pretepen, da že ni več vedel, kaj dela in je ver-

POGOVARJALI SMO SE S TOVARIŠEM TIŠOVIM

jetno mislil, da so to udarci njegovih mučiteljev. Pri naslednji poti v kamnolom smo tega Žida videli ob poti s prestreljeno glavo.

Ko smo po vojni obiskali to taborišče, smo videli, da ljudje s spoštovanjem hodijo tja in si ogledujejo kraj, koder je bilo uničenih na tisoče naprednomislečnih mož. Narodi so postavili velike, lepe spomenike, ki so majhna oddolžitve mrtvim in velik opomin živim, da se kaj takega ne bo nikoli več zgodilo.

Po pripovedovanju interniranca
napisal Miha JELOVCAN
8. razred osnovne šole
Kranjska gora

STRAHOTE DACHAU

Štiri stene in majhno zamreženo okno, to je bilo vse, moj svet. Nekaj tednov sem bil že v begunjskih zaporih, kamor so me odpeljali zaradi sodelovanja s partizani.

Po hodniku je v tiho noč odmevalo streljanje nacistov. Marsikateri je umrl za vrati na koncu hodnika, v katerega so streljali nacisti. Čez nekaj dni so se odprla vrata in pahnili so me ven. Dva vojaka sta me suvala s puškami in me priganjala. Stlačili so nas v tovornjak in nas odpeljali v Zirovnico na železniško postajo. Na Jesenicah so nas stlačili v živinske vagone in nas odpeljali neznano kam. Čez dva dni so nas strpali v tovornjak in nas odpeljali po prašni cesti. Čez nekaj ur smo se ustavili. Že od daleč smo videli, kam smo prišli, ko pa so nas pripeljali bliže, smo nad vrati zagledali zlovesč napis Dachau. Na tem kraju je bil velik prostor, ograjen z žico in v njem polno barak. Postavili so nas v vrsto in nas kot živino pognali v barake. Nekaj dni smo s strahom čakali, kaj bo. Nekega jutra pa so nas nagnali ven in nas postavili v vrsto. Dobili smo zaporniške obleke s progami in vsak je imel na prsih številko. Poveljnik taborišča je hodil s trdimi koraki sem ter tja in nas meril z ostrimi pogledi. Naenkrat se je ustavil in pokazal name ter rekel: »Ti, pridi!« Poklical je še tri in nas postavil pred drog, na katerem je visel obešenec. Vzel je pištolo, ki mu jo je prinesel kapo, in iz nje potegnil naboj. Pištola je bila starejšega tipa in je imela še valjast šaržer. Počasi je zavrtel šaržer in nekaj rekel kapu, ta pa nam je prevedel: »V pištoli je pet nabojev in tisti, ki bo ostal živ, bo delal v skladišču.« Dvignil je roko, zamižal in sprožil. Prvi jetnik se je zgrudil s prestreljenim čelom. Takoj zatem sta padla še dva. Komandant taborišča me je motril s strupenim pogledom in dvirnil obe roki ter napel sprožilec. Skrtnilo je in oddahnil sem se. Kmalu potem so obesili tri tistike, ker so jedli gnil krompir, ki so ga našli na gnoju. Mučili so nas še na druge načine.

Nekega jutra so nas nekaj pobrali iz barak in nas odgnali v kopalnico. Najprej so iz vrste izbrali nekega Poljaka ter ga privezali k umivlaniku. Potem so odprli pipo in voda mu je curkoma lila po obrazu. Bilo pa je pozimi. Čez uro so pipo priprli, da je voda sproti zmrzovala na glavi. Potem so to še enkrat ponovili. Čez kakih pet dni je Poljak umrl. Zmešalo se mu je in potem se je v vročinski omotici pognal v Nemca, le-ta pa ga je ustrelil.

S solznimi očmi je končal pripovedovanje moj pokojni stric in se zazrl v daljavo, kot da še zmerom vidi svoje sotrpine, kako umirajo za boljše življenje svojega naroda in vsega človeštva. Tako mučenje sočloveka bi moralo izginiti, saj smo vendar ljudje 20. stoletja.

Po pripovedovanju strica napisala
Darja HORVAT, 8. b, osnovne šole
Zirovnica

Tovariša Lojza Tišova vsi poznamo, saj je dolgoleten prijatelj mladih. Toda o njegovem življenju vemo zelo malo, zato smo se odločili, da ga bomo obiskali in ga poprosili za kratek razgovor. Res smo odšli k njemu in mu zastavili nekaj vprašanj.

Od kod ste doma in kdaj ste se rodili?

»Doma sem iz Bohinja, iz vasi Polje. Rodil sem se 27. maja 1904. leta.«

Povejte nam kaj o svojem otrostvu?

»Bili smo revna družina, kajti bilo nas je šest otrok. Zato smo se težko preživljali. Kot desetletni deček sem hodil na dnino, da sem zaslužil vsakodnevni kruh. Očeta sem izgubil že med prvo svetovno vojno. Umril je kot avstrijski ujetnik.«

Kako ste se vključevali v poklic?

»Najprej sem hotel biti mizar. Za ta poklic ni bilo potreb, zato sem se odločil, da bom postal gozdar. Vendar pa tudi gozdar nisem mogel biti. Ostal sem brez poklica.«

Kakšno je bilo vaše družbeno in politično udejstvovanje?

»Kot osemnajstletni mladenič sem zahajal na razne sestanke. Vključili so me v SKOJ (Savez komunistične mladine Jugoslavije). Že leta 1922 sem bil na tajnem sestanku sprejet za predsednika SKOJ. Tedaj se je šele začelo moje pravo politično življenje, ki pa je bilo zelo otežkočeno. Pregarjali so nas in nepravilno smo se morali skrivati. Najhujše so nas preganjali leta 1929. Od 1927 do 1933. leta je padlo kar enajst naših Skojevcev. Sodeloval sem tudi na mnogih demonstracijah.«

Kako pa ste med vojno pomagali partizanom?

»Med vojno sem večinoma držal zvezo med Jesenicami in Bohinjem. Raznašal sem tudi časopise, ki jih je tiskala naša tiskrana.«

Ali ste bili kdaj zaprti?

»Da, bil sem tudi zaprt in sicer leta 1944.«

Bi nam, prosim, povedali, kako se je to zgodilo?

»No, zgodilo se je takole: odločil sem se, da bom odšel v partizane. Neko nedeljo sem vzel nahrbtnik in odšel proti Poljanam. Bil sem že blizu partizanov, ko mi je naenkrat nekdo v nemščini zaklical: Stoj! V grozi sem otrpnil, kajti vedel sem da so Nemci, jaz pa sem za srajco imel

titovko. Kasneje mi jo je uspelo skriti v listje. Že so me hoteli odpeljati na gestapo, ko so naenkrat zagledali neko dekle, malo kasneje pa še majhnega fantiča. Dekle so aretirali in jo skupaj z menoj odgnali na gestapo, fantič pa jim je ušel. Na gestapo smo zaradi plohe, ki se je ulila na poti, prišli vsi mokri. Najprej so začeli zasliševati dekle. Grozno so jo pretepli. Nato so začeli zasliševati mene. Ničesar nisem hotel priznati. Tepeža ali pa tudi smrti sem se rešil le s svojim govorjenjem, v katerem ni bilo niti sledu o kakem strahu. Nekaj dni so me imeli še zaprtega na gestapu, nato pa so me skupaj z drugimi prepeljali v Begunje, od tam pa v Avstrijo. Tam sem nekaj časa delal v neki tovarni, stanovali pa smo v taborišču. Ko se je nekega dne začelo obstreljevanje taborišča, je nastal preplah. V tem preplahu sem pobegnil iz taborišča in se vrnil v Jugoslavijo.«

Med vojno so bili pionirji in mladinci zelo aktivni. Bi nam mogoče povedali kaj o tem, kako so delali pionirji in mladinci v našem okolišu?

»Priznati moram, da so bili ti izredno aktivni, posebno še mladinci s Koroške Bele in Javornika. Leta 1944 je mladinska organizacija pristopila k tekmovalstvu. Zbirali so razne potrebščine za partizane. Trosili so propagandne letake, uničevali fašistično propagando. Mladinci so oskrbeli tudi SKOJ-evske organizacije.«

Mislím, da ste nam o svojem življenju že dovolj povedali. Zanima nas še, kako so bile osvobojene Jesenice?

»Jesenice so bile osvobojene 8. maja 1945. leta. Osvobodila jih je 4. tankovska divizija, ki se je prebila skozi visoki sneg na Vršiču.«

Zakaj tako radi delate s pionirji in mladinci?

»Zakaj tako radi delate s pionirji in mladinci?

»Tega vam pa ne bi mogel povedati. Rad vas imam.«

S temi besedami je Lojze Tišov zaključil svoje pripovedovanje in vsi tirje smo se zadovoljno poslovili.

Senja HODŽIČ, Mirica KAVČIČ
Jurij PIRIJA, 7. c osnovne šole
Koroška Bela

VS AK OSMI SLOVENE C JE UMRL ZA SVOBODO

Hrušica je majhna vas, ki je med vojno veliko pretrpela. Mnogo vaščanov je bilo preseljenih v Srbijo, mnoge so odpeljali v koncentracijska taborišča, veliko jih je podleglo udarcem bičev v zaporih, 46 ljudi pa so hkrati ustrelili Nemci na Belem polju.

Med talci sta bila tudi sinova Potočnikove Ane, po domače Kauseljeve mame. Čez dva meseca bo dopolnila 78. leto. Kausljeva mama je veliko pretrpela.

»O, ja, težko je,« mi je najprej rekla, ko sem jo zaprosila za razgovor.

»Da, dva sina sem imela in oba sem izgubila,« je začela pripovedovati. »Starejši je bil Jože, dopolnil je 21 let, mlajši Franci pa je delal pri železnici. Bil je kretnik. Nisem vedela, da dela za partizane. Neko noč je Franci z Gojančevim Jelčkam pretrgal električne žice na železnici.

Joža pa je včasih pravil: »Ne bodi žalostna, mama, vse se bo dobro končalo.«

Jokala sem, pa ni nič pomagalo.

»Zakaj pa so jih prišli iskat? Jih je kdo izdal?«

»Ne, pravzaprav ne vem. Tistega dne, 18. 6. ali 19., ne vem natančno me je Stefan zbudil že ob treh zjutraj. Hitro sem se oblekla in strahoma čakala, kaj bo. Ob petih se je zaslišalo butanje pri vratih: »Marš ven, ven!« Moža so vprašali, kje sta sinova. Jože je še spal, Francek pa je bil v službi. Tako smo potem do desetih stali pred hišo. Puške so bile namerejene v nas. Ob petih pa je pripeljal tovornjak. Na njem so bili že drugi Hruščani. Joža in moža so vzeli, mene pa odgnali v hišo. Kričala sem in jokala, Joža me je pogledal, ko da se poslavljaja. Zadnjikrat sem ga videla. Drugi dan sem takoj odšla v Begunje. Nesla sem jima perilo in hrano. Komaj sem prepričala tistega stražarja, da jima je odnesel.«

»Se niste nikogar bali?«

(Nadaljevanje na 10. strani)

»Ne, bilo mi je vseeno, pa čeprav bi me ubili.«

»Kaj pa je bilo s Franckom?«

»Ja, Francek, tudi njega so med tem časom odpeljali. Nikoli več ga nisem videla.«

»Kam so ga odpeljali? V Begunje?«

»Ne! Najprej na Jesenice. Ze tu sem prosila, naj ga izpustijo. Odsla sem celo na Bled, pa ni nič pomagalo.«

»Ste odšli še kdaj v Begunje?«

»Se velikokrat! Na tisti dan, 27. junija 1942 sem tudi odšla. Videla sem tovornjak, na katerem sta bila tudi moja dva, pa tega nisem vedela. V Begunjah so mi rekli, da ne morem do njih. Doma pa sem zvedela grozno novico. Na Belem polju so ustrelili 46 talcev, med njimi sta bila oba moja sinova. Moža so mi pustili. Šest mesecev je bil zaprt. Potem so ga spustili. Nato so ga prestavili v Radovljico. Ni smel priti domov. Ja, ja samo moža sem lahko rešila, sinova sta dala življenje. O, ja bili so grozni časi. Kaj so ti krvoloki počenjali s človekom? Nikoli jih ne bom pozabila.«

»Pa vam je kdo pomagal med tem časom, ko ste bili sami?«

»So pomagali! Pa tudi jaz sem drugim. Zagrizla sem se, začela sem pomagati partizanom. Vse sem jim dala, če sem le imela. Danes mi je to v zadoščanje, nadaljevala sem to, kar sta začela sinova.«

Simona Rihtaršič,
8. b razred osnovne šole
Prežihov Voranc Jesenice

NEKAJ DNI PRED SVOBODO

Bilo je nekaj dni pred osvoboditvijo. Oče se je vrnil iz gozdov s prestreljeno roko. Spremljal ga je prijatelj – partizan in soborec iz Vojkove brigade, kateremu je prav te dni umrl oče, starček, ki je vsak dan čakal pesmi zmage nad zatiralcem, pa je kruta smrt stegnila roko nadenj.

Plazila sta se mimo oslabljenih nemških zased in številnih pasti. A najmučnejši je bil prehod čez Savo. Most so partizani porušili, da bi Nemcem preprečili prevoz hrane in municije. Oba neplavalca sta bredla do vratu globoko čez naraslo Savo. Malo je manjkalo, pa bi bila nemirna Sava, željna osvoboditve, morilka dveh borecev, ki ju celo nemške krogle niso mogle zaustaviti v boju za svobodo, enakopravnost in socializem.

Doma smo ju sprejeli z odprtimi rokami. Otroci smo skakali okoli očeta, ga objemali, on pa je potrpežljivo poslušal naše čebljanje in se nam smejal. Končno doma med svojimi! A ni mu bilo žal vseh težkih dni, ki jih je preživel s puško v roki, saj je vedel, da bomo mi, njegovi otroci, živeli v boljšem svetu, za nas bi dal prav vse.

Očetov prijatelj je živčno kadil cigarete. Čimprej bi rad prišel domov, da bi zadnjokrat videl očeta. Partizana je bilo treba prepeljati čez blejski most zastražen z dobro oboroženimi nemškimi vojaki. V prekaljenih in izkušenih glavah se je zasnoval rešilni načrt.

Čez nekaj ur se je proti blejskemu mostu peljal voz, naložen z otepi slame. Čisto na dnu voza je skrit ležal borec iz Vojkove brigade. Mama je sedela spredaj, jaz pa na slami, da bi preprečila sum Nemcev. Mama je na stražarnici z igrano brezskrbnostjo ukanila stražarja. Mirno smo nadaljevali pot do Lesc, kjer je umrl partizanov oče. Lahkih src sva se vrnila domov. Očeta smo skrivali na podstrešju vse do svobode, ki pa je kmalu zasijala med jugoslovanske narode.

Po pripovedovanju mamice
napisala Erika LEGAT, 8. b
osnovne šole Žirovnica

AKCIJE SO SI SLEDILE BREZ PRESTANKA

Minila so leta in ostali so spomini. Nihče jih ne bo mogel zabrisati. Preveč je bilo žrtev, da bi zgodovina kdajkoli potegnila črto čeznje.

Akcije so se vrstile druga za drugo, nekatere so se končale z zmago, druge s porazom. Čas je zahteval vedno nove žrtve. Toda ljudje, ki so ljubili domovino, se niso bali smrti in zato so tudi zmagali.

Moj stric se prav dobro spominja dne, ko so zažgali most. Deloval je v Cankarjevem bataljonu, ki je takrat štel okoli 130 mož. Vojska je dobila povelje, da mora ustaviti promet na progi Ljubljana–Jesenice. Treba je bilo porušiti most v Mostah pri Žirovnici. Na dolocen dan 29. junija 1942 so se partizani oborožili z brzostrelkami in bombami. S seboj so vzeli tudi sedemdeset litrov bencina. Vso pot jih je spremljal dež in tudi megleni zastor je vse bolj zaviral pot. Premočni in utrujeni so si poskušali najti streho pod smrekami, toda dež je premočil tudi smreke in skozi veje so curljale debele kaplje. Končno so se prebili do mosta. Bataljon se je razdelil na dve četi. Prva je bila že pripravljena zažgati most, druga pa jih je varovala nasproti nemški postojanki.

Mrak je že prekrival vrhove dreves in vladala je stroga tišina. Naenkrat pa so odjeknili strelji. »Nemci!« so zaklicali vsi v en glas in že so padle tri žrtve. Partizanska četa, ki je stražila nemško postojanko, je z močnim rafalom pregnala Nemce nazaj v postojanko. Nato so partizani na-

KAM GREŠ ATI ...

Med vojno, ko so našo domovino zasedli tujci, so se ljudje odločno uprli. Nekateri so odšli v partizane, drugi so delali doma v ilegali. Seveda pa je bilo delati proti okupatorju zelo nevarno, zato je bilo veliko ljudi ustreljenih, odgnanih v taborišča ali pa izseljeno. Posebno živo se vseh dogodkov med NOB spominjamo letos, ko praznujemo 30-letnico osvoboditve.

Tudi moj stari oče je med vojno delal za partizane. Vendar je bil izdan in odpeljan v zapor. Nerad se spominja tistih let, saj je bil po raznih zaporih od začetka 1943 do osvoboditve. V domovino se je vrnil šele avgusta 1945. leta.

»Bilo je spomladi 1943. leta. Prišel sem iz tovarne. Imel sem zvišano temperaturo, kajti spet se me je prijemala angina. Zato sem po kosilu legel. Kar naenkrat sem zaslišal velik hrup. Zastal mi je dih. Pome so prišli, sem takoj pomislil. Res je v tistem hipu že potrkalo na vrata. Skočil sem s postelje, se na hitro oblekel in hotel skočiti skozi okno. Toda bil sem prepozen. Dva gestapovca sta me prijela za rame in brez besed uklenila. Ko sem hotel ugovarjati, mi je eden dal tako krepko zaušnico, da sem izgubil ravnotežje. Tudi od žene in hčerke, ki je bila stara štiri leta, se nisem smel posloviti. Ko so me odpeljali, mi je še dolgo v ušesih zvenel ženin jok in hčerko vprašanje: »Kam greš, ata?« »Jaz grem s teboj.« Nikoli nisem jokal, tedaj pa so mi solze prelivale oči, saj sem bil trdno prepričan, da se nikoli več ne bom vrnil.«

Stari oče mi je še pripovedoval, kako so ga odgnali v taborišče Begunje, od tam pa v Dachau, kjer so ga nečloveško mučili, in je pravi čudež, da je preživel.

Med poslušanjem sem nehote pomislila, kako lepo se imamo danes, vendar še vedno ne povsod. Po raznih krajih sveta še vedno divjajo krvave vojne in nasilje se ponavlja. Ne morem razumeti, zakaj ne bi mogli vsi ljudje na svetu živeti v prijateljstvu in miru.

Mirjam ŠIMNIC,
učenka 6. a razreda osnovne šole
Prežihov Voranc Jesenice

nosili vej in zažgali most. Zasmrdelo je po bencinu. Most je bil še vedno cel. Zaskrbelo jih je, da sploh ne bo hotel goreti, kajti dež je lil in lil. Takrat pa se je zasvetilo in vsi so se oddahnili. Veseli so se spustili v strugo narasle Završnice. V daljavi so zaslišali sopihanje vlaka. Prepričani so bili, da ne bo srečno prevozil mostu. Toda strojevodja je opazil ogenj, ki je sikal na vse strani in osvetljeval okolico, zato je vlak ustavil. Partizani so bili sicer prikrajšani za eno veselje, toda glavno, da je uspel načrt. Prešinila pa jih je žalost ob pogledu na tri tovariše, ki so razmesarjeni ležali na tleh. Koliko žrtev je zahtevala vojna!

Armanda HUDRIČ,
učenka 6. a razreda osnovne šole
Prežihov Voranc Jesenice

PRVI DAN SVOBODE

Bil je pobič mojih let, trinajst jih še ni izpolnil. Z mamom in s trimesečnim bratom je preživel tisto pomlad leta 1945 v izseljeniškem taborišču Rathberg pri Črllangu na Bavarskem.

Ne spominja se natančnega datuma, ve pa, da je bila nedelja, lepa sončna nedelja, tam proti koncu aprila ali v začetku maja. Bilo je poldne, ker so ljudje z menaškami že stali v vrsti pred okencem, kjer so delili kosilo. Tiste dni so bili zelo lačni in vendar so živeli v nekem veselem pričakovanju, ker se je šušljalo, da se bliža konec. In res! Prav tisto popoldne so privrščale prve topovske granate nad taborišče. Amerikanci so hoteli uničiti nemško opazovalnico, ki je bila svojih 600–700 metrov od taborišča na vrhu zamaskiranega stolpa. Ker pa je bil v taborišču tudi nekakšen stolp, so se zmotili in kmalu bi bilo po njih. Bobnenja letalskih bomb so bili vajeni že vsa leta vojne, prva salva topovskih granat tisto nedeljo popoldne, oglušujoče eksplozije nad taboriščem in pred njim pa jim je naznanila začetek konca. V trenutku je bilo vse zmešano. Največ od strahu, pa tudi od veselja, da je konec vojne res pred durmi. Poskrili ter zavarovali so se, kar se je dalo in čakali, kaj bo.

Nastopila je tišina: tista mučna tišina pred nevihto. Zunaj pa je grela pomladansko sonce. Prav nič se ni zmenilo, kaj se godi na tem norem svetu. Nevihta je morala priti: slutili so, da bo. Proti večeru se je začelo in je trajalo pozno v noč. Grmelo je, kot bi se svet podiral. In potem je zopet nastala tišina. Le kakšno puškarjenje se je slišalo sem pa tja, kot bi se komu kolcalo.

Čakali so še vso noč in proti jutru dočakali ameriško vojsko. Kmalu potem, čez nekaj dni, je Nemčija kapitulirala. To je bil šele pravi konec vojne. Težko so čakali, kdaj se bodo končno le vrnili domov. Prevažali so jih po raznih zbirnih taboriščih. S kamioni in s tovornim vlakom so po dveh mesecih le prispeli domov. Že na Koroškem v Celovcu so jih prevzeli partizani, naša slovenska vojska. Odpeljali so jih v Kranj. Tam so v stavbi gimnazije še eno noč prespali kar na golih tleh, da so jih popisali in pregledali, potem pa so jih odpeljali na svoje domove. Tako se je končalo njihovo skoraj štiriletno pregnanstvo.

Se kot otrok je preživel leta vojne. Doživel in videl je nemalo grozot, človeških muk in gnusa. Ko je kasneje hodil v šolo, je zvedel, da je človek – to zvišeno bitje na zemlji že ničlikokrat brodil po krvi soljudi in vendar ni izgubil vere vase. Še veruje, da bodo sčasoma le dozorele razsodnejše generacije ljudi, ki ne bodo nič več nasledale pohlepni ali maščevalnim normam.

Po pripovedovanju očeta napisala
Katarina TORKAR 7. b osn. šole
Koroška Bc

ZAPRT V BEGUNJAH

Osemnajsti maj je naš krajevni praznik. Na ta dan leta 1943 so Nemci odpeljali v internacijo in zaprli večje število prebivalcev Kranjske gore. Med njimi je bil tudi moj oče. Prosila sem ga, naj mi kaj več pove o tem dogodku. Takole sem zabeležila njegovo pripovedovanje:

»Tistega dne sem sedel na klopici pred hišo, ko so prišli orožniki in me odpeljali na žandermerijsko postajo. Tam so me strpali v osebni avto in me odpeljali na Jesenice na postojanko gestapa. Po kratkem zaslišanju in sumničanju, da delujem za partizane, so nas transportirali dalje v taborišče Begunje. Tam so nas vpisali v vpisno knjigo, nam pobrali vse predmete, kar smo jih imeli s seboj, še celo vezalke s čevljev, da se ne bi kdo poskusil obesiti. Nato so me odpeljali v samico številka sedem. Ko sem vstopil skozi debela, močno okovana vrata, ki so se zapirala samo od zunaj, mi ni bilo prav nič prijetno. Tla so bila lesena, stene pa debele; pod stropom je bilo majhno okence skozi katerega je prodirala svetloba. Na tleh je ležala samo odeja, s katero sem se pokrnil, za blazino pod glavo pa sem imel svoje čevlje. Celica je bila dolga sedem, široka pa štiri korake, okno pa je bilo tako visoko, da je bilo nemogoče, da bi videl skozenj.

Po zidu so bila napisana razna gesla, ki so jih napisali zaporniki z vsemi mogočimi predmeti, ki so jim bili v samici dostopni. Spal sem lahko samo ponoči, podnevi pa nisem smel niti sedeti, kaj šele, da bi spal. V tej celici sem ostal deset dni. Nato so me premestili v sobo številka deset, kjer nas je bilo kar petdeset. Ta soba je bila precej večja. Podnevi smo sedeli za mizo in igrali karte, ki sem jih prinesel skrite za nogavicami, ali pa smo šahirali. Lahko smo gledali skozi okna, a gorje tistemu, ki ga je videl stražar, ki se je sprehajal po hodniku, ali oni, ki je stražil pod okni na vrtu. Če je stražar videl, koga, da gleda skozi okno, so ga zaprli v celico pod zemljo ali pa je moral biti ves dan brez hrane. Vsak dan so nas zasliševali, da bi priznali, da delujemo za partizane. Pri zasliševanju so uporabljali tudi razne mučilne naprave, pa tudi pretepali so nas. Spominjam se groznega dogodka, ki so ga izvršili Nemci nad zaporniki v Begunjah. Ker so jim partizani prizadejali izgube so se znesli nad nemočnimi zaporniki, in kar 50 so jih postrelili. Tudi iz naše celice so odpeljali pet talcev.

V Begunjah sem bil še približno mesec dni, nato pa so me zaradi pomanjkanja dokazov izpustili domov.

Oče je svoje pripovedovanje zaključil: »Naše ljudstvo je visoko cenilo svobodo, zaradi tega se tudi ni ustavljalo in pomisljalo žrtvovati za njo še tako veliko žrtev, ki jih je zahtevala dan za dnem.«

Barbara ČIMŽAR
8. razred osnovna šola
Kranjska gora

TEŽKO PRIČAKOVANJE

Ze velikokrat sva se z mamico pogovarjala o vojni in o osvoboditvi. Ona pravi, da tega dne ne bo nikoli pozabila. Večkrat mi je že pripovedovala o svojem najlepšem dnevu, ki se ga spominja iz rane mladosti.

Več mesecev sta že živeli moja mamica kot petletna deklica in njena stara mama sami. Oče ji je pred meseci umrl, mamica pa so odpeljali Nemci v Begunje. Sami s staro mamico sta se prebijali skozi žalost, bolezen in pomanjkanje. Zelo sta se imeli radi, še

danes se mamica spominja stare mame kot najboljše prijateljice. Vsak večer sta zaspali s skrbjo, kaj je z mamico, ali bo preživela in ali se bodo še kdaj videli. Dnevi so minevali v napetosti in skrbeh. Jesenice so bombardirali, povsod je pokalo, ljudje so vlačili v Nemčijo, streljali so talce. Nihče ni vedel, ali bo preživel.

Pa je prišel dan, ki se ga bodo vsi, ki so ga doživeli, vedno spominjali. Še danes moji mamici zažari obraz, ko se spomni nanj. Bil je lep sončen pomladanski dan. Ljudje so vsi nekam hiteli in se veselili. Samo mamica in stara mama sta tiho čakali in njuno veselje ni bilo tisto pravo, ki človeka vsega prevzame. Žalostno sta gledali skozi okno in se tiho pogovarjali... Pa se oglasi soseda: »Maruška, pogledj, kdo gre!« Po klancu nad hišo sta se pomikali dve postavi. Mami sama ni vedela, kdaj je bila iz hiše. Stekla je proti klancu in zagledala svojo mamico, ki je s še enim tovarišem zapornikom prišla peš iz osvobojenih Begunj. Obe sta zajokali od srca in se objeli. Za vse tri: staro mamico, mamico in mojo mamico je bil ta dan res najlepši in nepozaben...

Matej UDIR 7. b razred
osnovne šole Koroška Bela

PO KOSTANJ

Sedim pred belim, praznim papirjem, v roki vrtim nalivno pero in premišlujem, premišlujem, kaj naj napišem. Nekaj o vojni, hm, toda le kaj?

Tedaj vstopi stara mama, me začudeno pogleda in vpraša: »Kaj pa je, da si ves potrt?«

»Oh... spis... o vojni!«

Stara mama se je usedla nasproti mene in se sama ponudila, da mi pove dogodek iz obdobja okupacije naše domovine.

Naslonil sem se na roko in pozorno poslušal njeno pripovedovanje.

»Moji dve sestri in jaz smo se med vojno odpravile v Begunje po kostanj. V Podkorenju smo stopile na vlak in se brezskrbno odpeljale. Čisto normalno in vsakdanje je bilo tistega jesenskega dne, 1943 leta... ne, ne... čakaj... dan, mislim, da je bil 1943 leta. Peljale smo se skozi Kranjsko goro, Martuljek, v Podkužah, saj veš, kje je to, takoj za Martuljkom, pa je nenadoma

počilo. Vlak se je nekoliko privzdignil, a je ostal na tirih. Prestrašeni, toda nepoškodovani potniki so takoj po eksploziji iztopili in spoznali, da je vožnje konec. Nekateri so odšli domov, me tri in nekaj drugih pa smo ostali pri miniranem vlaku in počakali lokomotivo z Jesenic. Ta nas je odpeljal na Jesenice, tam pa smo se z drugim vlakom odpeljale v Begunje.

Bližala se je tretja ura popoldan, me pa smo komaj začele obirati kostanj. Malo nas je skrbelo, a vendar smo bile vesele in brezskrbne.

Niti uro nismo nabirale, ko so iz hoste prišli partizani in nas legitimirali. Sestri je bilo strah jaz pa sem bila ponosna, saj sem prvič videla prave partizane. Le-ti so nas spraševali o Nemcih, kaj delamo tu in podobno.

Ko so partizani odšli, sta moji sestri stali ob drevesu in se stiskali od strahu. Ob tem pogledu mi je šlo na smeh. Sklonila sem se in nabirala kostanj. Tudi sestri sta se počasi umirili in previdno začeli polniti vrečo.

Okoli šeste ure so bile naše vreče polne. Odpravile smo se na železniško postajo in se odpeljale proti Podkorenju. V Podkužah, kjer je bila proga minirana in poškodovana, smo izstopile in nadaljevale pot peš.

Precej utrujene in izčrpane, pa tudi že lačne, smo šle počasi po cesti. Bila je tema in nenadoma se nam je zazdelo, da slišimo korake vojaških škornjev. Plahi sestri sta se zopet ustrašili in se oklenili mene. A tokrat je tudi mene stisnilo pri srcu. Nemo smo nekaj trenutkov zrle v temo in nenadoma so se pred nami pojavili štirje Nemci. Na! Najprej vlak, potem partizani, zdaj pa še Nemci. Nemci so zahtevali naše izkaznice. Nekajkrat so nas ostro ošinili s pogledi in nekaj spreševali, potem pa so odšli. Tudi to je bilo za nami. Toda do doma je bilo še najmanj šest kilometrov.

Okoli desete ure zvečer smo že sedele okoli domače mize in z domačimi razpravljale o dogodkih. Da, tako je bilo nekoč!

Stara mama se je zagledala v neko točko na zidu in strmela vanjo. Oči so ji nekam čudno sijale, usta pa je imela rahlo odprta. Zdelo se mi je, da podživlja vse tiste strašne dni druge svetovne vojne. Nekaj časa sem jo tako opazoval, nato pa sem vzel pero in papir... in začel pisati.

Janez MERTELJ 8. razred
osnovne šole Kranjska gora

Sprevod udeležencev zleta

RUDARSKA IN METALURŠKA TEHNOLOGIJA V SREDNJEM VEKU IN DRUŽBENI ODNOSI, KI JIH UREJA JESENIŠKI RUDARSKI RED IZ LETA 1381

Jeseniški rudarski red je pravni tekst, ki ureja odnose med rudarji, talilci železove rude, kovači, ogljarji in delavci. Red ne polaga šele temeljev fužinarstva na Planini pod Golico, ampak ureja že obstoječe stanje.

Lastniki tega področja so bili Ortenburžani, ki so na svoja posestva naseljevali tuje mojstre. Jože Gašperšič v razpravi »Gorenjsko železarstvo v 14. in 15. stoletju« pravi, da so se na ortenburški Planini nad Jesenicami naselili neznani drugorodci, ki so tam postavili kovačnice in talilne peči. Dopusča možnost, da so dosejenci lahko bili tudi Furlani, kakor so bili v Zeleznikih že sredi 14. stoletja, naseljeni pa so bili tudi v Kanalski dolini. Na to domnevo ga navaja še dejstvo, da so od 16. stoletja naprej na Planini bili železarji Italijani. Ljudmil Hauptmann pa pravi, da so ti naseljenci bili Korošci. To utemeljuje z ljudsko tradicijo, ki pravi, da je bila prva lastnica planinskih fužin Sv. Hema. To bi sicer pomenilo, da začetek rudarske in železarske dejavnosti na tem področju sega v 11. stoletje, vendar pa na osnovi ljudske

tradicije ne moremo postaviti datacije. Zato »...važna ni Hemina doba, ampak domovina – Koroška: fužinarji s Koroškega so prinesli njeno ime na Gorenjsko, a dovedli so jih njihovi rojaki Ortenburžani.« Tako je podelitev rudarskega reda za Planino 1381. leta tesno povezana s splošno kolonizacijsko politiko Ortenburških grofov. Oni so koroške Nemce kot fužinarje poklicali 1404. leta tudi v Belo Peč.

Medtem, ko so Planino nad Jesenicami poselili s koroškimi rudarji in talilci rude, so isti grofje področje okrog Kroke naselili s Sasi iz Turingije.

Ortenburški rudarski red nam direktno ne daje podatkov o načinu dela v rudnikih železove rude, o pripravi oglja, in o tehniki predelave železove rude. Besedilo reda le omenja kopanje in taljenje železove rude, večkrat pa se tudi pojavita pojma kovačnica (Schmitten) in talilna peč ali talilnica (plaofen, plahutten). Jože Gašperšič domneva, da je v času podelitve rudarskega reda na Planini verjetno delovalo šest kladiv, oz. kovačnic. Od 1381. leta do srede 16. stoletja za Planino nimamo nobenih podatkov, razen potrditve istega reda. Ulrik Celjski je 1452. leta rudarjem nad Jesenicami na njihovo prošnjo potrdil rudarske pravice iz 1381. leta.

Rudarska tehnologija v srednjem veku

Ortenburžani so na svoja posestva na Gorenjskem naseljevali nemške rudarje. Prav tako pa so se tudi na rudišča v Srbiji v začetku 15. stoletja naseljevali nemški rudarji s Saškega. Ker na našem področju nimamo virov, ki bi nam mogli natančneje prikazati srednjeveško rudarsko tehniko, si moremo pomagati s srbskimi rudarskimi redi, v katerih najdemo mnogo več tehničnih terminov, ki so nemškega izvora.

Najstarejši doslej znani srbski rudarski red je zakon o rudnicima despota Stefana Lazareviča iz leta 1412, ki ga je despot podelil rudarjem v rudniku živega srebra v Novem Brdu. Drugi pomembni rudarski red je t. i. Saški zakon, ki ga je leta 1536 v turškem jeziku srbskim rudarjem izdal sultan Sulejman Veličastni.

Ker je bilo iskanje in predelovanje rude zelo drago in ker so bili posamezni kapitali majhni, so se rudarski mojstri združevali v obliki družabništva, kot v nekakšni delniški družbi.

Iskanje rude so rudarji v Srbiji imenovali uzboj, iskanci pa so bili uzbojnici. Kadar so naleteli na rudo, so na tistem mestu zasadili križ, nato pa so naprej sledili rudni »ganag« (Gang), oz. »kluhto« (Kluft), to je rudno žilo. Področje, kjer so se vršili nadaljni poskusni izkopi, so se imenovali

»šurf« (Schurf). Rove v katerih so iskali rudne žile pa so označevali »paum« (Bau). Da se jame ne bi posipale, so vse stene zavarovali, pri vodoravnih kopih pa tudi stropove, z deskami in lesenimi bruni, kar so imenovali »cimrovi« (Zimmerung). Velikost rudnega polja je odmerila oblast, tako odmerjeno področje pa se je imenovalo »maršajat« (Markscheide).

Glavni vertikalni rov se je imenoval pravac, včasih tudi le pravac. V večini primerov pa je beseda pravac pomenila rove, ki so šli od glavnega rova na vse strani. Žrelu glavnega navpičnega rova so rekli »muloh« (Mundloch). Nad njim je največkrat bila postavljena preprosta lesena streha, ki je navpični rov varovala pred dežjem in snegom. Na mulohu so ponavadi bili vitli, s katerimi so iz rova vlekli rudo in drug material. Ker so napravo označevali »hašpula« (Haspel), so tudi glavni navpični rov imenovali »hašpula«, samo žrelo pa »hašpuljak«. Celotno rudno polje je imelo več vertikalnih rovo, njihovo število pa je bilo odvisno od kvalitete rudne žile.

Dno rova so imenovali »žol« (Sohle). To je tisti del rova, po katerem so rudarji hodili. V bolj strmih rovih so bile zaradi lažje hoje ali plezanja pričvrščene nekakšne lestvi podobne gredice, ki so jim rekli »pos« ali »digalj«. V navpičnem rovu, hašpuli, pa so bile za dviganje in spuščanje postavljene lestve, ki so jih imenovali »stube« ali »stupe« (Stufen).

Na vse strani od vertikalnega rova so šli vodoravni in poševni rovi ali »slagi« (Schlag, Querschlag). Pred zasipanjem so jih zavarovali s t. i. »turnicami« (Türstock). Naredili so jo iz poševno na levi in desni strani rova postavljenih brun, ki so jih povezali z vodoravnimi bruni, nanje pa so potem pritrtili še deske. Tudi take opaže so ponekod imenovali »cimrovi« (Zimmerung).

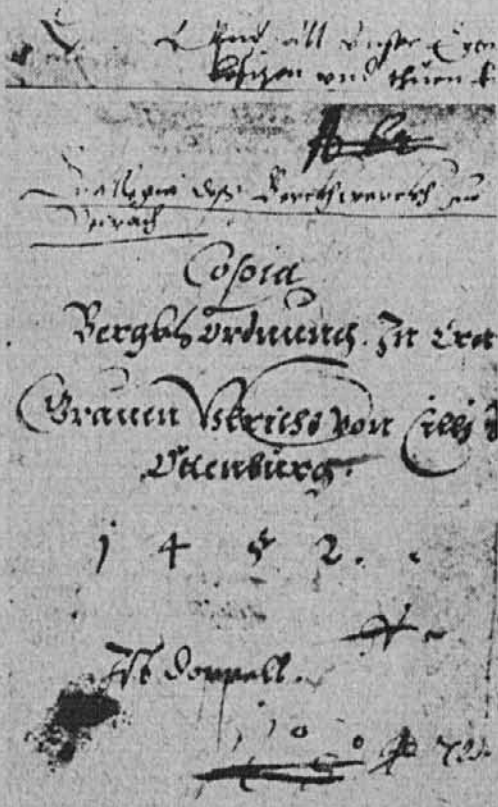
Horizontalni rovi so lahko spajali več sosednjih vertikalnih rovo. Tako povezano rudno polje so imenovali »ceh« (Zeche).

Vsako mesto v cehu, kjer so kopali rudo, so označevali »ort« ali »orat«, včasih pa so tem mestom v jami rekli tudi »štos« (Stoss, Abbaustoss). Na ortu, oz. štosu sta ponavadi delala dva rudarja.

Glavno nevarnost v rudniku sta predstavljala vdor talne vode in nastajanje strupenih plinov.

Manjše zlo je predstavljala voda, ker so jo lahko usmerjali na določeno mesto v najgloblji jami, od koder so jo potem črpali. Manjše količine vode pa so zagradili s pregrado, ki so ji rekli »slam« (Schlamm).

Strupene pline so srbski rudarji imenovali »tanat« ali »tanaf« (Dampf), včasih pa tudi »švad« (Schwad, Schwaden). Znak, da so v rovu strupeni plini, je bila slabo goreča

sveča. Poskus s svečo se je imenoval »sum-
šat« (Sumpfschacht). Proti strupenim plin-
om so se borili s prezračevanjem rovov,
kar so dosegli, da so izkopali posebne pre-
zračevalne rove imenovane »štolna« ali
»stona« (Stollen). To so bili vodoravni
rovi, izkopani pri dnu rudnega hriba, tako
da so ležali pod najglobljimi žoli. Iz
prezračevalnih rovov pa so nato prebili
odprtine proti rovom, v katerih so kopali
rudo. Proboji so lahko služili tudi za odtok
vode iz višje ležečih rovov, zato so tla
štolne bila poševna, da je voda lažje odte-
kala. Delno zaradi zračenja, še bolj pa
zaradi svetlobe, so iz štolne izkopali rove,
ki so jih imenovali »litlohe« (Lichtloch).
Včasih so tudi iz štolne na zemeljsko
površino vlačili rudo. V teh primerih je pri
vходу štolne stala »šajbina« (Scheiben-
kunst).

Iz navpičnih jaskov so rudo dvigali s
pomočjo vitlov, ki so jih imenovali Haspel,
Rundbaum, Horn in z vrvmi. Z vitlom, ki je
bil pod preprosto streho, sta opravljala dva
moža. Rudo in jalovino so iz jam vlekli v
okovanih lesenih vedrih kebljih (Kübel), ki
so držali od 15 do 20 kg. Manj uporabne
so bile pletene košare, ker so se zaradi zadeva-
nja ob stene jaska hitro uničile. Uporabljali
so tudi goveje kože, iz katerih so napravili
mehove, ki so jih imenovali »žakna« ali
»žak« (Sack). Taki mehovi so bili uporabni
tudi za črpanje vode. V vodoravnih rovih
so rudo vozili v preprostih lesenih vozičkih,
ki so jim rekli »hunta« ali »hunat« (Hund).
Pri vlačjenju rude iz zelo globokih jam, so
namesto vitla in človeške delovne sile upo-
rabljali kolo (Rat) in konjsko silo.

Pri površinskem kopu so rudarji upo-
rabljali strguljo (Kratze). Služila je za gre-
benje rude in jalovine. Če je bilo treba ko-
pati globlje, so uporabljali rovačo z ostjo
(keilhaue), s katero je rudar ril v meli in
skalnat razpoke. Zato so rovačo imenovali
tudi »pik« ali »pikon«. Obe orodji sta bili
kratko nasajeni, ker ju je rudar uporabljal
sede ali sklonjeno, ker je bilo treba delo
opazovati od blizu.

Za klanje skalnatih skladov, v katerih
je bila rudna žila, so rudarji uporabljali
lesene, kamnite, rožene, koščene, bakrene
in železne kline (Keil). Zaradi varnosti so
kline nasadili na toporišča. Kovinske kline
so imenovali Bergeisen ali le Eisen. V raz-
poke so jih zabijali s kladivi imenovanimi
Schlägel.

Da bi pospešili razkol skale, so zabite
lesene kline polivali z vodo, da so se le-
ti napojili in tako bolj razganjali skalo. Z
istim namenom so tudi kurili pod skalna-
tim skladom, pa tudi v jamah, da so se ska-
le čim bolj segrele in popokale, kar so
pospeševali s polivanjem vode po razgretih
skalah. Tako pridobljena ruda se je imeno-
vala »branat« (Brand).

K rudarjevemu orodju pa sta spadali
tudi še lopata in sekira.

Za delo v jami so se uporabljale svetil-
ke. Proti koncu srednjega veka so upo-
rabljali že železne leščerbe. V odprtih lešče-
rbah so žgali loj, v zaprtih pa olje. Gorivo so
nosili v rogovih in v pločevinastih pušicah.
Take svetilke so kasneje zamenjale sveče
iz loja.

Rudarji so imeli posebno obleko, h ka-
teri je spadal nekakšen predpasnik, ki so ga
pripenjali s kljukicami. Pri prebiranju in
pranju rude so ga pripenjali spredaj, v jami
pa zadaj. Tako pripet predpasnik so imeno-
vali naritnik (Arschleder, Fahrleder). S
tem si je delavec zavaroval hrbet in ledja
pred vlago, odrgninami in drugimi poškod-
bami, ko se je plazil po rovu, leže ali pa
sklonjeno kopal. Tudi pokrivalo je bilo iz-
delano iz močne klobučevine, da je varova-
lo rudarjevo glavo.

V 14. stoletju se je taljenje rude zaradi
prehoda na vodni pogon mehov preneslo v
dolino. Zato je bilo treba izkopano rudo
prepeljati do talilnih peči. Transportirali
so jo v posebnih lesenih posodah, imeno-
vanih nečki (Mulden), ki so se obešeni na

vrvi nosili kot košare. Večje nečke so
imenovali kadunje (Trogmulde) in so jih
vlekli po tleh. Za prevoz so služile tudi sa-
mokolnice (Schukarren). Iz višjih leg pa so
rudo spravljali s samotežnimi sanmi, ki so
jim rekli vlačuge (Ertzchlitten).

Taljenje železove rude v srednjem veku

Praden so rudo naložili v talilno peč, jo
je bilo treba pripraviti za talilni postopek.
Grobno odbiranje rude od jalovine so
opravili že rudarji v jami, druga stopnja
odbiranja pa se je vršila na določenem pro-
storu pred jamo. Pri talilni peči pa se je
opravilo zadnje prebiranje rude. Sortirali
so debelo in drobno rudo. Pri taljenju so
mnogo boljše uspehe dosegli z drobno rudo,
ker se na zdrobljeni rudi lažje izvrši ke-
mični proces redukcije. Prav tako pa se je
taka ruda tudi hitreje in lažje talila. Zato
so debele kose rude drobili s kladivi s ši-
roko peto na primernih skalnatih tleh, na
posebno oblikovanih kamnih, pa tudi na
železnih ploščah (Klaubstein).

Prebrano in zdrobljeno rudo je bilo tre-
ba še izprati v vodi. Včasih so bile take
pralnice, ki so jim rekli Waschwerk, Was-
serwerk, že pri rudniku, ponavadi pa so
rudo prali pri talilnih pečeh. Naložili so jo
na lesen ploč, ki so ga vlekli po vodi. Ker so
zrna rude težja od jalovine, so ostala na
plohu, jalovino pa je voda odplavila. Ob te-
kočih vodah pa so rudo prali na rešetkah,
skozi katere je voda odplavljala jalovino,
ruda pa je ostala na rešetkah.

Zadnji postopek pred taljenjem je bilo
praženje rude. To je proces oksidacije, pri
katerem se ruda očisti žvepla, arzenijevih
primesi in še nekaterih drugih sestavin.
Srbska metalurška tehnologija je prostor,
kjer se je ta proces vršil imenovala
»rošnjak« (Röstmeiler, Röststade). Za pro-
ces praženja so pripravili kopo iz večjih
plasti rude in oglja, ki so jo zasuli s prstjo,
da ogenj ni dobil prehude moči. Rudo so
pražili sedem do osem dni.

Ko so bili opravljeni vsi pripravljalni
postopki, so rudo naložili v talilno peč.

Najstarejši in najprimitivnejši postopek
taljenja železove rude je bilo taljenje v pre-
prostih talilnih jamah. To so bile na strmih
pobočjih in vetrovnih straneh izkopane
jame, v katere je s strani vodila nekakšna
struga za dovajanje zraka v žarišče. Včasih
so zrak dovajali z ročnimi mehovi. V jama
so naložili oglje in rudo ter zažgali. To je
najosnovnejša oblika veterne (vetraste)
peči (Windöfen). Izkoristek rude je bil slab,
ker se je v talilnih jamah razvila prenizka
temperatura. Dokaz za to je velik odstotek
železa v žlindri, ki so jo našli pri takih
jama. Enkratni proces taljenja je dal od
10 do 15 kg železa. Talilne jame so se upo-
rabljale do konca 12. stoletja. To je doba
tako imenovanega gozdnega železarstva.

V 13. stoletju so se pojavljale izpopol-
njene veterne peči v obliki jaskov. Boljša
tehnika je dala že 30 do 40 kg staljenega
železa naenkrat.

V 14. stoletju so začele delovati dolin-
ske peči. Večja in zidana talilna peč je za-
hтеvala daljše obratovanje. Zato se talilne
peči niso več selile od rudišča do rudišča,
kar je bilo možno v dobi gozdnega železar-
stva in s tehniko talilnih jam. Sedaj so se
nove in tehnološko izpopolnjene talilne
peči postavljale na krajih, ki so bili s potmi
dobro povezani z rudiščem in ogljarji. Proces
ustaljevanja talilnih peči in njihov prehod
v dolino se je končal v 14. stoletju. V ta čas
spada tudi ortenburški rudarski red.
Franjo Baš trdi, da »... Ortenburški rudar-
ski red utemeljuje razmere v stalnem ru-
darstvu in plavžarstvu, ne pa v gozdnem in
je povezan z uveljavljanjem rudarskega re-
gala po zemljiških gosposčinah. Posestva
daje rudarjem v njihovo kupno pravno
last... ter združuje kopanje in taljenje že-
lezove rude ter kovanje železa z lastnino in
stlanim bivališčem rudarja in plavca... S

tem je ortenburški rudarski red v 14. stolet-
ju... zaključil gozdno železarstvo.«

Prvo obliko stalne dolinske peči pri nas
predstavlja t.i. slovenska peč na ovka.
Njeni pojavi so povezani z revolucijo v pro-
izvodnji železa, ki se je začela s prehodom
iz gozdnega v dolinsko železarstvo, najprej
še brez vodnega pogona, od 14. stoletja na-
prej pa z vodnim pogonom za kladiva, kas-
neje pa še za dovajanje zraka. Nova tehni-
ka taljenja železove rude v slovenskih
pečeh, ki so ji dovajali zrak z mehovi na
vodni pogon, je dala v 20 urah obratovanja
650 do 850 kg težko kepo staljenega železa,
ki so jo imenovali volk. Za enega volka je
bilo potrebno 18 do 24 plasti oglja in rude.
Zaradi velikosti in teže volka, je slovenska
peč kot svoj sestavni del dobila težko kladivo,
ki so ga imenovali norec, gnala pa ga je
voda. Z njim so ovka razsekali na manjše
kose iz katerih so potem navadno škovali
palice. Take talilne peči, ki so se začele
imenoovati plavži, so bile značilne za naše
kraje za dobo od 14. do 16. stoletja. Slo-
vensko talilno peč, ki so jo izkopali v Dnu
pri Kropi, datirajo v začetek 14. stoletja.

Anton Koblar razlikuje slovensko in
nemško peč. Trdi, da je slovenska peč
manjša, nemška pa boljša in večja. Franjo
Baš pa to razliko zanika.

V talilni peči naložene plasti oglja in
rude so zažgali. Spodnji del peči je imel
nekakšna vrata, prša, ki so jih potem, ko so
peč zažgali, zazidali z ilovico. Zrak so do-
vajali z mehovi na vodni pogon skozi luk-
nje, ki so jih zvrtili v ilovnata vrata. Pri
začetnem taljenju so mehove nastavili
nižje, potem pa, ko se je ruda začela taliti
in se je na dno talilne peči začela vsedati
staljena kepa železa, volk, so mehove za
zrak nastavljali vedno višje. V peči so bile
tudi kvadratne luknje, zaprte z železnimi
zamaški. Skoznje so spuščali žlindro. Ko se
je ruda stalila, so porušili ilovnata vrata in
skozi odprtino so izvlekli železnega volka,
ki so ga nato razsekali z norcem.

Od druge polovice 15. stoletja so se na
Slovenskem začele uveljavljati večje in
tehnično bolj dovršene talilne peči. Imeno-
vale so se po italijanskem kraju Brescia,
brescianske peči ali tudi laške ali itali-
janske peči. Od druge polovice 15. stoletja
in v prvi polovici 16. stoletja je izraz slo-
venska peč pomenil način proizvodnje na
starejši način, za razliko od naprednejšega
brescianskega načina.

Od srede 16. stoletja so italijanske peči
zamenjale visoke peči Flossofen ali tudi
Hochofen.

Za taljenje železove rude se je upo-
rabljalo lesno oglje. Pripravljali so ga ogljarji s
kuhanjem bukovega, smrekovega in tudi
drugačnega lesa, v nižjih legah tudi leskovega
grmičevja. Najbolj uporabno je bilo buko-
vo oglje, ker je počasneje gorelo. Bolj upo-
rabno je bilo oglje brez lubja, kajti oglje z
lubjem je zaradi fosforja v lubju dajalo
slabo železo.

Drevesa, namenjena za kuhanje oglja,
so sežgali na 1,20 m do 1,30 m dolga pole-
na, ki so jih zložili v kopo, ki so jo zasuli z
10 do 15 cm debelo plastjo oglene prsti, ki
so jo imenovali braška. Njena naloga je
bila, da je dušila ogenj, da kopa ni zgorela.
Oglje se je kuhalo en do dva tedna. Ena
kopa je dala od 2000 do 5000 kg oglja.

Družbeni odnosi, ki jih ureja jeseniški rudarski red iz leta 1381

Sergej Vilfan ugotavlja, da je uvajanje
moderneje metalurške tehnologije imelo
za posledico, da je število zaposlenih pri eni
peči naraslo in zaposleno osebo diferencir-
valo na lastnike peči ali kladiv ter na njihove
delavce. Stara fevdalna pojmovanja so se
začela mešati s posebnimi potrebami
proizvodnje in nastalo je posebno rudniško
in fužinsko pravo.

(Nadaljevanje na 14. strani)

Najstarejši dokument take vrste na Slovenskem je jeseniški rudarski red iz leta 1381. Rudarjem in fužinarjem na Planini pod Golico ga je 24. avgusta 1381. leta podelil grof Friderik Ortenburški.

Izvirno besedilo ni znano, pozpano pa je še bilo v Valvasorjevih časih. Po izumrtju rodbine Ortenburžanov, so njihovo posest prevzeli Celjski grofje. Zadnji Celjan Ulrik je 10. januarja 1452. leta jeseniškim rudarjem in fužinarjem stari red iz 1381. leta v celoti potrdil. V obliki prepisa Celjskih grofov se je ta pravni red ohranil.

Rudarski red vsebuje določila, s katerimi se urejajo imovinska vprašanja, položaj oseb, organizacija obratovanja in kazensko pravo.

Začetek listine govori, kako je prišlo do podelitve privilegija jeseniškim rudarjem železove rude in njihovim talilcem. Grof Friderik Ortenburški naznanja, da je po preudarku in po nasvetu svojega sveta ter sveta rudnih mojstrov, ki so prebivali na rudišču železove rude nad vasjo Jesenice na Planini, dal zapisati in potrditi to privilegijsko pismo. Privilegij je veljal za vse rudne mojstre, ki so takrat na tem področju že imeli lastne talilne peči ali kovačnice, kakor tudi za vse, ki se bodo tam še naselili. Listina namreč govori, da kdor si na novo kovačnico ali talilno peč postavi in če tam tudi prebiva pridobi vse pravice rudnega mojstra. Iste pravice si je pridobil tudi vsak, kdor je kovačnico ali talilno peč v celoti ali le tretjino ali četrtno kupil in je na Planini pod Golico tudi stanoval. S prodajo kovačnice, talilne peči ali njihovih delov so te pravice prenehale, ob ponovnem nakupu pa so se zopet pridobile. Tu lahko že opazimo možnost solastniških deležev, ki so se pozneje izražali v tako imenovanih dnevih kovanja.

Vsak rudni mojster je zemljiškemu gospodu moral priseči, da mu bo zvest, da bo skrbel za njegove koristi in bo preprečeval škodo, da bo pokoren rudniškemu sodniku in mojstrom, da bo skupaj z njimi nosil vsa javna bremena ter da bo pomagal s svojim nasvetom. Vsak rudni mojster je poleg prisege moral plačati dve marki pfenigov zemljiškemu gospodu, pol marke rudniškemu sodniku in eno marko v pušico rudnih mojstrov.

Za uživanje rudišč, pašnikov, planin in gozdov so mojstri morali vsako leto 24. junija oddati zemljiškemu gospodu določeno dajatev. Bili pa so oproščeni podložniških dajatev, tlake in vseh vrst bremen, s katerimi so bili obremenjeni drugi podložniki.

Poleg bistvenih olajšav pri dajatvah, so rudni mojstri imeli tudi pravico, da so lahko vsako leto postavili nekoga za svojega rudniškega sodnika (Pergrichter). Izvolili so ga rudni mojstri z večino glasov, zemljiški gospod pa ga je moral brez ugovora potrditi. Kakor vsak rudni mojster, je tudi rudniški sodnik moral priseči zvestobo zemljiškemu gospodu. Smel je razsojati o vseh stvareh, ki so se nanašale na vas Jesenice, na rudnik in na delo v njem. Pod njegovo sodišče so spadali tudi odnosi, ki so nastajali v zvezi s pripravljanjem oglja, sekanjem in klanjem lesa, pridobivanjem rude in z delom pri talilnih pečeh in v kovačnicah. V pristojnosti rudniškega sodnika je tako bilo vse nižje sodstvo v vseh krajevnih zadevah. Zadeve, ki niso bile v zvezi z življenjem in delom v rudniku, pri talilni peči ali v kovačnici je razsojal deželski sodnik.

Pristojnost rudniškega sodnika je bila tudi geografsko omejena na dolino nad Savo, na prostor med Jeseniškim potokom in potokom Ukova ter na teritorij ob Savi, kjer je neki Wissler zgradil kovačnico. Kar se je zgodilo izven omenjenega ozemlja, je obravnaval deželski sodnik.

V binško tednu, ko je bilo na Jesenicah žeganje, je bila vas Jesenice izvzeta iz kompetence rudniškega sodnika.

V žeganjskih dnevih je na Jesenicah sodil deželski sodnik. Za zadeve, ki so se nanašale na rudarje, je moraj najprej zaslišati rudne mojstre in šele nato izreči sodbo.

Red določa tudi nadomestilo za škodo, prizadeto na telesu, časti in premoženju rudnega mojstra, njegove služinčadi ali hiše. Prizadeti mojster je imel pravico, da je izbral dva, tri ali štiri ljudi iz gospostva kot besednike in razsodnike. Morali so razsojati v vasi Jesenice. Zbor mojstrov je predlagal višino odškodnine, ki so jo nato besedniki dokončno odmerili in sporočili sodniku. Globo se je potem razdelila na gospostvo, sodišče in pušico rudnih mojstrov. Stranka, ki je škodo povzročila, je morala sodniku in oškodovancu obljubiti, da se bo držala razsodbe in bo škodo povrnila, oba pa sta sklenila, da bosta odslej naprej prijatelja.

Globo je moral plačati tudi človek, ki je zanetil prepri.

Prav tako je premoženjski kazni, ki mu jo je odmeril sodnik po nasvetu rudnih mojstrov, zapadel človek, ki je drugemu obrekoval čast. Dokaz za žaljenje je bilo lastno priznanje ali pa dve prič. Obrekovalec je moral svoje dejanje na poseben način preklicati, tako, da se je moral tri ure udarjati po ustih in govoriti: iz ust sem jaz govoril, v usta zopet tajim.

Z globo so bili kaznovani udeleženci pretepa ali rabuke, kjer so poleg denarja pobrali še orožje. Če pa se je kdo zaradi pretepa zatekel k sodišču, ni bil kaznovan.

Višina denarne kazni je vplivala na njeno razdelitev. Če je znašala več kot 60 pfenigov, je polovica pripadala zemljiškemu gospodu, četrtnina rudniškemu sodniku, prav toliko pa tudi rudnim mojstrom v njihovo pušico za njihove potrebe. Če je znašala 60 pfenigov ali manj, je v celoti pripadala sodniku. Navedena so tudi posamezna kazniva dejanja s pripadajočo globo: za nasilni vdor v hišo 10 mark, za metanje kladiva ali kamenja 5 mark, za trznenje z mečem ali potegljaj z nožem 60 pfenigov, za ohromitev 72 pfenigov, za obojestranski prepri ali pretep pa 12 pfenigov.

Hiše rudnih mojstrov so predstavljale azil. Deželski sodnik je smel zahtevati izročitev preganjane osebe le za težje zadeve in če mojster ni prevzel odgovornosti na sebe. Mojstri so imeli celo pravico preganjati osebi skrivaj pomagati, za kar ni ne on, ne njegova služinčad odgovarjala pred sodnikom. Če pa gospodar za pribežnika ni hotel

jamčiti, potem je moral sodniku odpreti hišo, da je ubežnika poiskal.

Če pa je hišni gospodar ponoči nekoga zalotil v svoji hiši, ga je lahko s pomočjo služinčadi izgnal in ni odgovarjal, če so nočnemu obiskovalcu prizadeli kakršnokoli škodo.

Privilegij določa, da tistega, ki rudniškemu sodniku ali rudnim mojstrom ni hotel biti pokoren in je povzročal težave, pa so se rudniški sodnik in mojstri pritoževali na gospostvo ali na deželškega sodnika, izroče zemljiškemu gospodu ali deželškemu sodniku. Ta mu je izrekel sodbo in določil globo, ki se je potem razdelila med deželškega sodnika, rudniškega sodnika in rudne mojstre.

Vprašanje smrtne kazni je red urejal tako, da je določil, da mora rudniški sodnik človeka, ki je tako kazni zaslužil, v vasi Jesenice izročiti sodniku zemljiškega gospostva, in sicer le v obleki prepasani s pasom, to je brez vsake imovine.

Uboj mojstra so urejali s krvavim denarjem. Na Jesenicah je znašal 12 funtov mark, nekar je bila oseba, ki je zločin zagrešila varna pred sodnikom. Plačilo krvavega denarja pa zločinca ni obvarovalo pred krvnim maščevanjem sorodnikov ubitega, kajti red pravi, da se mora čuvati pred svojimi sovražniki.

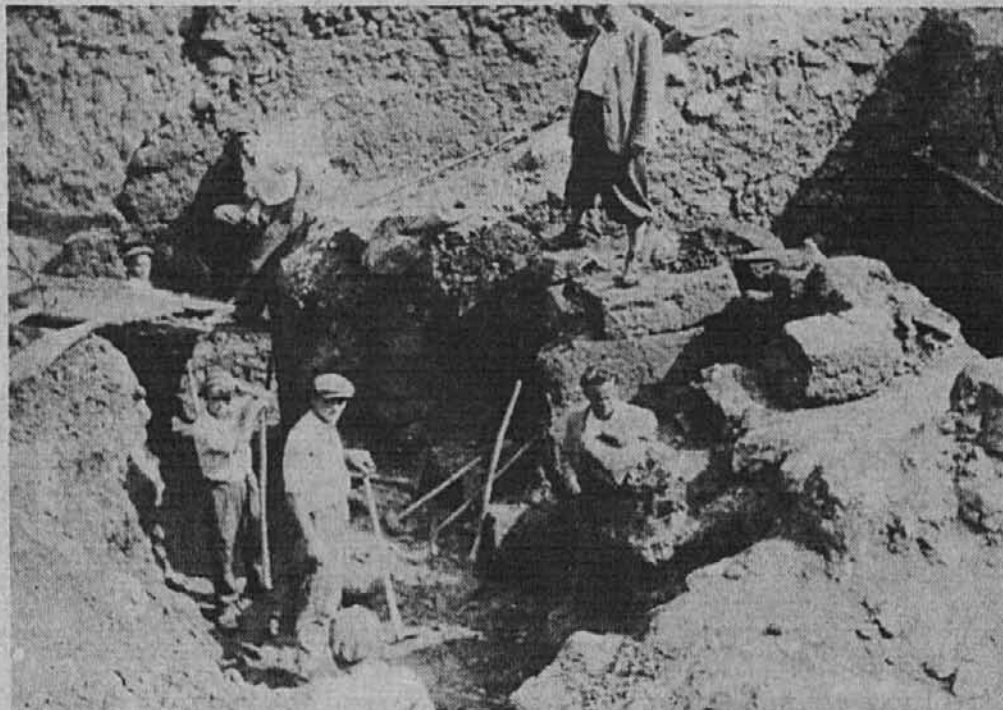
Določeno je bilo tudi, da se poleg glob, ki jih je odmerilo sodišče, ne sme nalagati še drugih denarnih kazni.

Pred sodiščem je za rudnega mojstra imelo dokazilno moč le od sodišča izdana listina ali pa dva rudna mojstra kot prič.

V jeseniškem rudarskem redu je tudi nekaj določil, ki se nanašajo na delavce. Delavci pri volitvah rudniškega sodnika niso sodelovali, a so mu vseeno bili podrejeni.

Za zadeve, ki so se nanašale na delo, na mojstrove hiše, denar, kovačnico ali talilnico, je delavca smel kaznovati njegov delodajalec, to je rudni mojster. Delavec je bil predan sodišču, če je povzročil krvavečo rano ali ohromitev. Če se je mojster pritoževal sodišču zaradi svojega delavca, ga je sodišče prijelo in ga kaznovalo po nasvetu rudnih mojstrov.

Delavec se je pogosto zadolževal pri svojem delodajalcu, kar sta poravnavala na rovaš. Če je delavec svoj rovaš izgubil, je za poravnavo veljal mojstrov rovaš, če ga je mojster pri svoji poštenosti potrdil. Najpogosteje se je delavec zadolžil, ker je pri svojem delodajalcu nabavljal kruh in druge življenjske potrebščine, kar se je

Odkopavanje slovenske peči v Kroni 1953

obračunavalo pri mezdi. Pri urejanju odnosov z delavci so imeli mojstri popolnoma proste roke, kajti zemljiški gospod se po določilih reda v te odnose ni vmešaval. Privilegij pravi, da mojstri lahko po svoje uredijo glede plačila v denarju, z mero (v obliki življenjskih potrebščin) ali s katerimikoli stvarmi, kakor je za njih in delavca najbolj primerno.

Rudarski red obravnava tudi tatvino, ko pravi, naj nihče mojstrovega orodja brez njegove vrednosti in volje ne vzame. Čeprav bi se ukradeno orodje že prodalo, ga je moral novi lastnik zastonj vrniti, če je mojster lahko potrdil, da je orodje njegovo.

Glede hazardnih iger po gostilnah red določa, da nihče nima pravico igrati na lastnino kogarkoli drugega. Smelo se je igrati le za toliko denarja, kolikor ga je imel igralec pri sebi. Prav tako ni smel nihče vzeti od delavca ali mojstrovega hlapca nobeno stvar v zastavo ali pa na zastavljeni predmet kaj posoditi. Le rudni mojstri in župan pa so imeli pravico, da so prodajali in točili pijačo po meri.

Zemljiški gospod je z določili reda tudi zagotovil, da na hribovje nad Jesenicami, kjer so imeli rudarski mojstri svoja pota, ne bo naselil nobenega novega rovtarja. Dva pa, ki sta tam že bila, kakor tudi drugi ljudje z Jesenic, pa niso smeli rudnih mojstrov pri njihovem delu z nobeno stvarjo ovirati.

Na koncu rudarski red ureja še vprašanje prodaje in dedovanja lastnine rudnih mojstrov. Svoje kovačnice, plavže, domge, rudne jame, hiše, vrtove, z vsemi pritliklinami, pravicami in koristmi, gozd in rudišče z vsemi užitki, premoženjimi in nepremičninami so imeli pravico brez posredovanja zemljiškega gospoda prodati, zastaviti, v oporoki zapustiti ali pa dati komur so hoteli. V primeru, da svoje lastnine niso prodali ali nikomur v oporoki zapustili, je vse imetje pripadalo mojstrovemu nasledniku

ali sorodniku, bodisi da je bil to moški ali ženska. Novi lastnik je prav tako imel pravico svobodno razpolagati s pridobljenim imetjem.

Jeseniški rudarski red ureja široko paleto družbenih odnosov, zato ga lahko štejemo med enega najpomembnejših virov srednjeveške pravne zgodovine na Slovenskem.

Viri:

Edini vir, ki nam osvetljuje družbene odnose v 14. stoletju na področju Jesenic, je jeseniški rudarski red iz leta 1381. Originalni tekst je izglavljen. Danes poznamo dva poznejša prepisa tega reda. Enega hrani Kreisarhiv v Münchnu, mikrofilm pa je v arhivu tehniškega muzeja Železarne na Jesenicah. Drugi prepis istega dokumenta pa se nahaja v arhivu dvorne komore na Dunaju. Ta prepis je objavljen v knjigi Alfonsa Müllnerja: »Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien (von der Urzeit bis zum Anfange des 19. Jahrhunderts) na straneh 374 do 380.

Literatura:

- za rudarsko tehnologijo:
- Nikola Radojčić: Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića Beograd 1962
- Vladislav Skarić: Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni, Beograd 1939
- Vladislav Skarić: Stari turski rukopis o rudarskim poslovima i terminologiji, Beograd 1936, Srpska kraljevska akademija Spomenik LXXIX, str. 5—24
- Jože Gašperšič: O tehniki in opremi nekdanjih rudarjev na Jelovici, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, X, 1962, str. 9—19

Gašperšič: Rudarsko poklicno znamenje »kladivo in klin« Kronika, X, 1962, str. 157—163

Jože Gašperšič: O jelovškem rudarstvu, Loški razgledi, VII, 1960

Jože Gašperšič: O oglarstvu na Jelovici, Loški razgledi, VI, 1959

— za metalurško tehnologijo:

Alfons Müllner: Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien (von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts, Dunaj, Leipzig 1909

Anton Koblar: Zgodovina železarstva na Kranjskem, Letopis Matice slovenske za leto 1892, Ljubljana 1892

Franjo Baš: Slovenska peč v Dnu nad Kro-po, Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije, II, Ljubljana 1954

Ciril Rekar: Slovenska peč v Kropi, naš železarski spomenik,

Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije, II, Ljubljana 1954

Jože Gašperšič: Gorenjsko železarstvo v XIV. in XV. stoletju, Kronika, VII, 1959

Jože Gašperšič: Vigenje, Vodnik po zgodovinskih žebeljarskih kovačnicah v Kamni gorici, Kolnici, Kropi in Železnikih, Vodnik Tehniškega muzeja Slovenije, VII, Ljubljana 1956

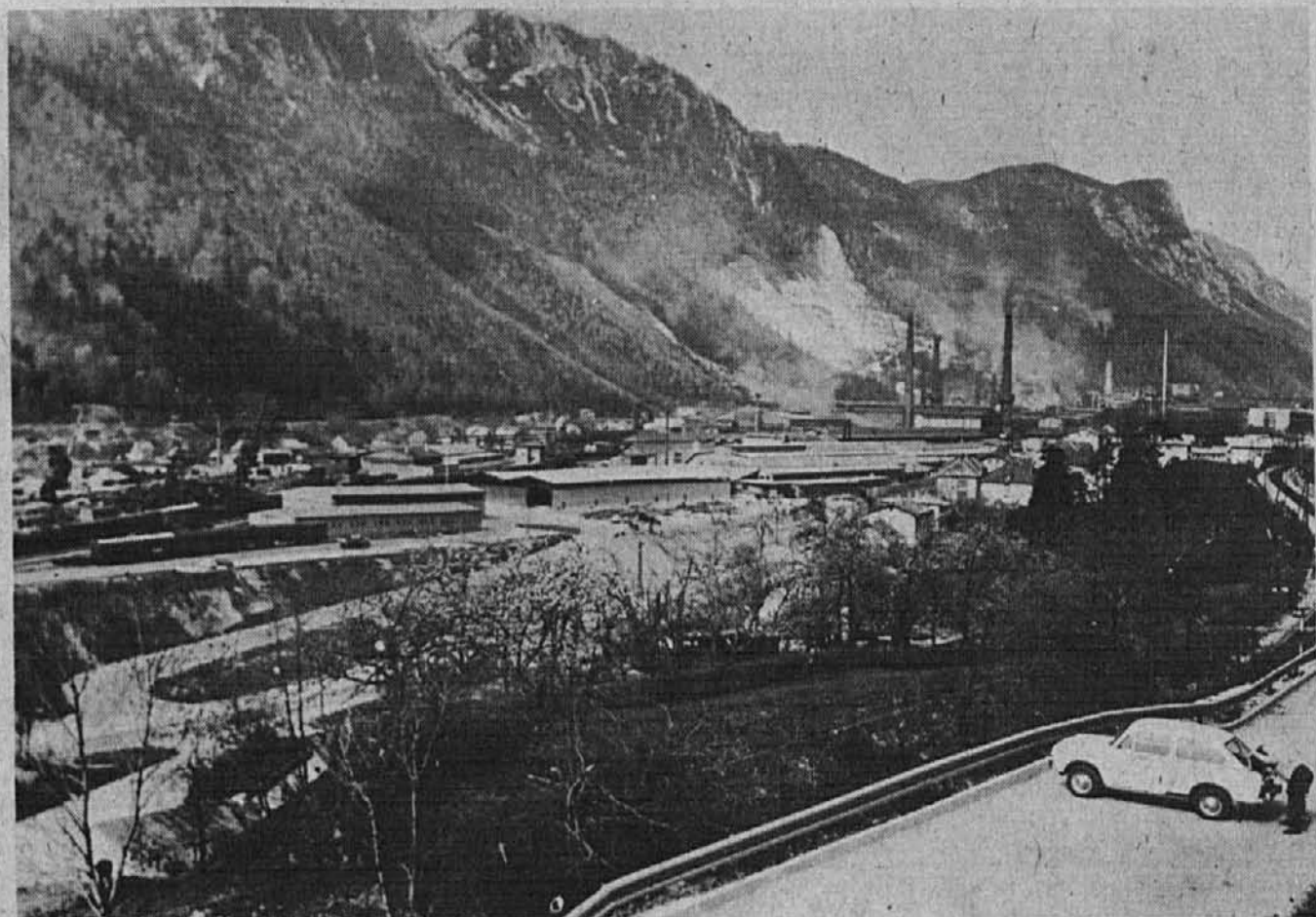
Ivan Mohorič: Dvatisoč let železarstva na Gorenjskem I, Ljubljana 1969

— za družbene odnose:

Sergej Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma Stare Jugoslavije, Ljubljana 1961

Ljudmil Hauptmann: Razvoj družbenih razmer v Radovljiškem kotu do krize petnajstega stoletja, Zgodovinski časopis VI—VII, 1952—1953

Josip Zontar: Kranjski sodni red za dežel-ska sodišča iz 1535, Zgodovinski časopis VI—VII, 1952—1953

SPOMINSKO PODROČJE JASENOVAC

Lepo majsko jutro se je kopalo v soncu; rahel veter je pel svojo pesem v listih topolov; vse naokrog so tekli leni potočki in se izgubljali v močvirju ali oddajali svoje vode v reko Savo ali Uno. Na prospektu o Jasenovcu piše: »popotnik, ki prihajaš s katerekoli strani sveta, ustavi se na jasenovškem križišču; pokloni se travam, ki rastejo iz kosti sedemstotisočih mož, žena in otrok; potem nadalj svojo pot in naj ti bo srečna, na katerokoli stran sveta te pelje, ali za katerikoli človeškim opravkom te vodi. Jasenovac v tebi bo govoril, da mi živi moramo braniti nebo nad svojimi glavami ter nad glavami svojih otrok; in da ne smemo nikdar, nikdar več dovoliti, da kdorkoli potegne nož sovraštva in zločina; da se bomo lahko imenovali ljudje — da se prihodnost ne bo sramovala imena — človek! (Đorđe Radišić)

Te besede so nas vodile v mesto Jasenovac, ki leži na levi obali Save nasproti ustju reke Une, le 10 km od avtoceste Zagreb—Beograd. Srečanje z Jasenovcem pomeni srečanje s Slavonijo. Izredno bogastvo gozdov in voda, kot so Sava, Una, Veliki Strug, Trebež in nešteto malih potočkov dajo pečat in karakteristiko kraju. Se danes se vidi način gradnje v preteklosti — zaradi lesnega bogastva se je temu primerno razvijalo tudi gradbeništvo. Vendar lesena gospodarska in stanovanjska poslopja počasi izginjajo in kraj dobiva novo, sodobnejšo podobo.

Mestece nima industrije pa tudi česte poplave onemogočajo, da bi se v večji meri razvilo kinetijstvo. Načrtna vodnogospodarska dela vedno bolj ščitijo to področje, vendar bo potrebno še veliko dela, da bo izsušeno in plodno zemljišče Posavine spremenilo način življenja ljudem v tem kraju, ki odhajajo za zaslužkom ven iz mesta.

1973. leta je bil zgrajen most Bratstvo—Enotnost, ki povezuje tri obale in se v prekrasnem loku dviga nad Savo in Uno.

Ze ob prirodu v mesto stoji v parku spomenik, ki so ga Jasenovčani poklonili spominu 367 someščanov (od tega 48 otrokom), ki se po koncu vojne niso več vrnili na svoje domove; njihovih grobovi so ostali v taboriščih Jasenovca, Stare Gradiške, v Nemčiji, na Poljskem, na Norveškem ter v gozdovih po vsej Jugoslaviji.

Na klopek okoli spomenika je sedelo nekaj starejših meščanov, ki so se tiho pogovarjali ter z ljubeznivo zrlji v spomenik, ki predstavlja mater z otrokom in na katerem so vklesane besede:

Mrtvi odpirajo oči živim! 2. maj je za Jasenovčane nepozaben dan. Ta dan pred tridesetimi leti je bilo konec taborišča groze in mučenja, konec enega najstrašnejših taborišč v Evropi in enega največjih ustaško-fašističnih taborišč na tleh Jugoslavije.

Morda so se starci spomnili, kako so pred tridesetimi leti na ta dan zopet začutili, da je v deželi pomlad, čas novega življenja, katero se je 1941. leta, ko je bilo taborišče odprto, ustavilo. Kako hitro je minilo teh trideset let in kako dolga so bila štiri leta, ko je bil dan enak dnevu in nikjer ni bilo videti konca mukam in trpljenju.

Taborišče je dnevno požiralo tisoče ljudi, od katerih se večina ni več vrnila. Časopisi so zavajali ljudi z informacijami,

da se na tem področju gradi obrambni in odvodni sistem, da so v barakah na Lonjskem polju nastanjeni delavci, ki delajo na čiščenju in poglobitvah rek. Nekaj je bilo na tem resnice, vendar so bila dela kmalu prekinjena, kajti cilj ustašev v tej coni je bil — vršiti popolno mučenje in uničenje ujetnikov.

Voda, blato, boleznj, podhranjenost, pretepanje in klanje je pomenilo smrt sedemstotisočim ljudem. Dela na nasipu so potekala brez najosnovnejšega orodja — lopate ter vozički za odvoz so bili že pravo bogastvo. Obsežna dela na nasipu so pomenila vsak dan smrt za množico ljudi. Zaveznik ustašev je bil tudi tifus, kajti pitna voda, pomešana z odplakami iz stranišč je opravila svoje.

V taboriščni amublanti so v nemogočih razmerah delali zdravniki-zaporniki, ki skoraj niso imeli prilike zdraviti, kajti ambulante so bile ustanovljene le zaradi propagande, drugače pa brez najosnovnejše medicinske opreme. Ironija je bila, če je tem doktorjem ob velikem prizadevanju uspelo koga ozdraviti, da so takega jetnika takoj odpeljali in nihče ga nikoli več ni videl.

Koncepacijska taborišča Jasenovac so bila sestavljena iz šestih taborišč, ki so bila vsa v bližini okolici Jasenovca. Struktura jetnikov je bila raznolika — tako so se poleg članov Komunistične partije in komunistične mladine Jugoslavije znašli bogati Židje, Hrvati in Srbi, kateri niso stopili na stran novemu režimu ne ideološko niti materialno.

Kmalu pa so se v taborišča smrti pomikale kolone jetnikov vseh slojev in narodnosti, največkrat brez razloga in krivde.

Dnevna kapaciteta taborišča je bila 3000 do 4000 jetnikov. Da ta številka ni porasla, so skrbeli ustaški krvniki z veliko in hitro selekcijo. Odnos števila kvizlingov in jetnikov se je dnevno gibal 1:1, kar pomeni en krvnik na enega iznemolega jetnika, katerega pa so se bali, da slučajno ne bi sodeloval pri ustanovitvi kakšne ilegalne organizacije v taborišču.

Hydrografski pogoji so onemogočali kakršnokoli misel in poskus na beg in samo posamezniki so po srečnem naključju našli pot v svobodo. Večkrat je prišlo do odpora proti nemogočim življenjskim razmeram v taboriščih, vendar so bili ti odpori po večini posamezni. Poznan je napad žena, katerim so odvzeli nemočne otroke, petje študentov iz Zagreba, ko so jih peljali na masovno klanje itd.

Taboriščniki komunisti so se trudili, da bi skupno napravili plan za pobeg; skušali so najti zvezo z narodnoosvobodilnim gibanjem ter predvsem poskrbeli, da je drobec za drobcem v svet pronicala resnica o grozodejstvih v taborišču.

Sestanki partijske celice so bili praktično onemogočeni; skoncentrirani so bili le na kratka, neopazna srečanja. Komunisti so našli zvezo z antifašisti v Jasenovcu pa tudi železniški vagoni, ki so dnevno vozili v taborišče, so pomenili važno zvezo za oddajanje in prejemanje informacij, predvsem Kozarskemu odredu.

Ta povezava z zunanjim svetom je kmalu obrodila svoj sad. Kozarski odred je

leta 1942 krenil v akcijo na Jasenovac, vendar jim je Sava zaustavila pot in napad je propadel.

Tudi partizanska enota iz Banije je poizkusila napasti taboriščne bunkerje, vendar je bil odpor premočan in partizani so se morali umakniti. Češka brigada »Jan Žižka« je brezuspešno krenila v napad na taborišče in se je morala z velikimi žrtvami umakniti.

Leta 1944 je partizanska aviacija izvedla zračni napad na taborišče s ciljem, da se ustvarijo pogoji za spontan odpor jetnikov. Ta napad pa so ustaši obrnili sebi v prid in v opravičilo za še množičnejše zločine. Temu dogodku je sledila čistka v taborišču, ki ji skoro ni primere v tem času v Jugoslaviji. Po tej čistki pa je v taborišču zavladovalo zatišje, tako med jetniki, kot tudi med vodstvom taborišča, saj so bile likvidacije redkejše.

Bližala se je pomlad 1945. Vsemu svetu je postalo jasno, da je fašizem na pragu zloma. Med krvniki v taborišču je zavladovala panika. Hoteli so čim preje zabrisati sledove zločina in uničiti vse, kar bi moglo pričevati o nečloveškem postopanju v Jasenovcu.

Vodja službe za uničevanje sledov je nenadoma odpotoval v Zagreb in njegov nagli povratak v taborišče je dal slutiti, da se približuje konec.

Ukaz, ki ga je prinesel vodja taboriščne uprave iz Zagreba, je bil kratak: »Pred odhodom iz Jasenovca je treba likvidirati poslednjega jetnika, da ne ostanejo žive priče. Prav tako je potrebno uničiti vse objekte, da ne ostanejo materialni dokazi o zločinih.«

Sledile so likvidacije. Uniform je bilo v taborišču vedno manj in jetniki v taborišču so pripravljali vstajo — čakali so samo na primeren trenutek.

22. aprila 1945 je masa 1100 preživelih jetnikov krenila v neenak boj. V fizično izčrpane ljudi se je vsesala neznana moč in želja za osvoboditvijo. Pokol je bil popoln — preživelo je le 54 ljudi; v drugem taborišču se je uprlo 170 zapornikov — preživelo jih je 7.

2. maja 1945 so osvoboditelji naleteli na trupla, ruševine in dim. Taboriščne karto-teke so bile uničene. Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev je prihajala do vedno višjega števila žrtev, katero se je ustavilo na številki sedemsto tisoč. Nekaj grobišč še danes ni raziskanih, vendar to število neizpodbitno odgovarja resnici.

Delu krvnikov je sodilo ljudsko sodišče, velik del pa se jih je izmaknilo roki pravice in našli so zatočišče v Zapadni Evropi in Južni Ameriki.

Na mestu, kjer so nekoč stale barake, je prekrasno urejen muzej, kateremu je priložena mala kinodvorana in nekaj sto metrov oddaljen spomenik cvet, ki se ponosno in vitko dviga visoko v nebo.

Okrog spomenika so nasute visoke gomile, pod katerimi počivajo žrtve najstrašnejše vojne človeštva. Ko so 20. aprila praznovali 30-letnico osvoboditve Jasenovca, je množica ljudi zasula spomenik in gomile z vencji spomladanskega cvetja.

Železniški tiri so neme priče, ki so ostale na mestu, kajti za uničenje le-teh je ubežnikom zmanjkalo časa.

V grlu me stiska — listam knjigo vtisov. 1. maja se je 4000 ljudi zvrstilo ob vitrinah in slikah v muzeju. Veliko učencev iz Srbije, Bosne in Hrvatske je svoje majske izlete namenilo obisku in ogledu tega kraja. Presunil me je stavek, ki ga je napisal dijak novosadske gimnazije: »prelepa si naša domovina in mi mladi obljubljam, da se bomo zate borili in nikomur dovolili, da nad tabo dvigne morilski nož!«

To je spomin in opomin — nikoli več Jasenovca, Lepoglave, Sremske Mitrovice, Begunj, Urha, Osankarice, Dachaua...

Plačilo je bilo previsoko!